

Материна

Созерцаючи матеріала

Тришостки

Варшавський 1/4

Тема аргумента

Історія міста Нікопіль (засноване 1789)

Висота к аргументу

"При кампаніях військових справ основною промисловим підприємствам слід звертати наші уваги на соціальну відповідальність на зразок промисловців при відсутності соціальної відповідальності на заводських промисловців, - найменше робочих, котрим кампанія не може бути зрозумілою, не можна їм бути зрозумілою і тому менше зразок промисловців, і навіть і навіть на нас було зрозуміло"

2

ЖИВЕ СЛОВО ЧАСОВІ НЕ ПІДВЛАДНЕ ІЗРАЇЛЬ РАТНЕР

Тема

Наша відповідальність перед історією на

Антон Костенко

Зображення "Червоногородська подорожниця" Антон Костенко, який був одним з перших українських письменників, який писав українською мовою. Він був одним з перших українських письменників, який писав українською мовою.

АНТОН КОСТЕНКО

"Петр Великий є нашим нашим рідним без градишні елітнішого імператора". Російська імперська воля". Її слова - символ девізи всієї її імперії. Імператорський імперський мент був чужим до країв війни з Туреччиною, історичний імперський мент - чужий до всієї імперії"

Присвячення
Метра і к забрав
Світлина П. М.

Костенко А. Ізраїль Ратнер. Живе слово часові непідвладне / Антон Костенко. – Херсон, 2019. – 182 с.

Видання присвячене 100-річчю від дня народження Ізраїля Давидовича Ратнера – південноукраїнського археолога та музейника, одного з чільних представників херсонського наукового краєзнавства 1960-х – 1980-х років.

На тлі життєвого шляху Ратнера в книзі змальовується розвиток повоєнного херсонського археологічного музейництва. Детально висвітлено роботу археологічного напрямку Херсонського обласного історичного (згодом – краєзнавчого) музею під керівництвом Ратнера, змальовано коло комунікацій херсонських краєзнавців, центром якого він був.

Значна увага звернена на експозиційну діяльність відділу історії дореволюційного періоду Херсонського краєзнавчого музею, який Ратнер очолював протягом майже чотирьох десятиліть.

У виданні опубліковано унікальні світлини музейних експозицій 1960-х та 1980-х років, наводяться газетні публікації краєзнавчої та музейницької тематики, що були написані Ратнером та його колегами.

*У книзі використано матеріали, зібрані **Володимиром Андрійовичем Черніковим** (1939-2012), **Маринною Йосипівною Абікуловою** (1946-2018) та **Євгеном Володимировичем Вдовиченком**, що раніше були ними частково опубліковані.*

*Автор складає щиру подяку **Наталії Олександрівні Кухар-Онишко** за дозвіл використати написані Ратнером власноруч сторінки тематично-експозиційного плану Миколаївського музею (кінець 1940-х років, оригінали зберігаються в фондах **Миколаївського обласного краєзнавчого музею "Старофлотські казарми"**). Стилiзація цих аркушiв використана в дизайні обкладинки та на сторінках 3 та 179.*

В ілюстраціях використано світлини, опубліковані у відкритому доступі на інтернет-сторінках hokm.ks.ua, facebook.com/hokmksua, instagram.com/kherson_museum, instagram.com/oldkherson, facebook.com/groups/oldkherson та авторські фото. Посилання на першоджерела газетних статей та ілюстрацій, що широко використовуються в книзі, розміщено безпосередньо в тексті видання.

Книжки

Книжки
Предварительные
поправки

~~Народные войны, революционная
строительная программа. "Ресурсы - экономика вод-
на земная революция... Рабочие стра-
дали не только от капиталистической эконо-
мики, от колониального гнета, но и от бес-
правия... Народы, насильственно царство-
вавшие, сломали под давлением своих
своих соотечественников и русских импе-
ристов и капиталистов. Экономическая
программа 1900-1903...
Предварительная программа...~~

"Кедровый
Центр"
изд. 1/2 стр. 54.

(Статьи)

Хроника
Фронт

"9-е июля"
Дом Сафронова, в котором на нача-
ле 1905 г. соединился Союзный комитет
Киевской демократической организации.

Таблица

Хронология ~~революционной~~ революции
или событий в Киевской области

Средняя 1904 г. - разгром Киев. Рев. на Деминском м. и др.

- 16/II = Апрель 4/ рабочего на Соборной (Со-
ветской) улице, предводительство про-
тив "правых воцелен" в Петер-
бурге.
- 7-15/III = Забастовка на Тернопольском
заводе.
- Ночь 7-8/III = Апрельские оштрафованные
заводов.
- 11/IV = Массовые митинги в окрестностях
города.
- 27/IV = Локант на Тернопольском заводе.
Результативная работа на заводе до 15/VII.
- 11/VI = Начало всеобщей рабочей кам-
пании забастовки. Столкновения

«Газета живе один день,» — так дехто вважає. Але дійсність спростовує це твердження. ... Якби не збереглися старі газети, ми не дізналися б про багато подій величезного значення для історії Херсонщини, що не увійшли в документальні матеріали, збережені архівами і музеями.

***Ізраїль Ратнер,
стаття «Живе слово часові непідвладне»,
газета «Наддніпрянська правда»
від 5 травня 1967 року***

8	<i>Передмова</i>
12	Початок
29	Археолог
61	Музейник
82	<i>Музеї</i>
84	<i>Херсон: В історичному музеї</i>
86	<i>Херсон: Нове в історичному музеї</i>
87	<i>Херсонщина: Народні музеї</i>
88	<i>Нижні Сірогози: Краєзнавчий музей</i>
89	<i>Скадовськ: Історико-краєзнавча кімната</i>
93	<i>Любимівка: Музей в колгоспі</i>
95	<i>Верхній Рогачик: Перші експонати музею</i>
96	<i>Генічеськ: По залах Генічеського музею</i>
98	<i>Нововоронцовка: Відблиск полум'яних літ</i>
100	<i>Каховка: поповнимо музейні реліквії</i>
102	Коло
129	Просвітник

141	Слово
143	<i>Ратнер: Палеонтологічні дослідження на Херсонщині</i>
147	<i>Ратнер: Відлуння кам'яного віку</i>
151	<i>Ратнер, Костюк: Каланчацький курган</i>
155	<i>Ратнер: Про що розповідає Геродот</i>
157	<i>Ратнер, Костюк: Скіфські кургани</i>
161	<i>Ратнер: Олешня</i>
164	<i>Ратнер, Костюк: Звідки з'явилися "кам'яні баби"?</i>
168	<i>Ратнер: Карта інженера Боплана</i>
172	<i>Ратнер: Запорожці на Херсонщині</i>
177	Завершення

ПЕРЕДМОВА

28 вересня 1963 р. газета «Советская культура» опублікувала допис херсонських краєзнавців **Петухова** та **Ширяєва** про стан справ в Очаківському краєзнавчому музеї. Автори не стримували емоцій: *«Стелі в залах обвалюються. Частину приміщення взагалі закрито — туди небезпечно заходити. Вологість і пустка. Історичні реліквії руйнуються, пліснявють. Експозиція виглядає вбого»*. «А могла б бути дуже цікавою і пізнавальною, — додають автори і продовжують: — *Де любителі-краєзнавці, де невтомні школярі, де ентузіасти, які можуть досягнути будь-яку важку справу? Чому вони не допоможуть своєму музеєві?»*. Завершує цей короткий емоційний текст безрадісне твердження: *«певно, надто безпомічні працівники місцевого управління культури»*. Маємо заперечити: в умовах повоєнної відбудови музейної справи багато залежало від ентузіазму музейних співробітників — саме це доводить приклад **Ізраїля Давидовича Ратнера (1919-1993 рр.)**.

Кожен херсонець, що бодай побіжно цікавився минулим свого краю, не міг не чути цього

прізвища. Старші товариші-краєзнавці можуть розповісти, що саме **Ратнеру** належить основна заслуга у справі повоєнного відновлення херсонської польової археології та упорядкування і формування у 1950-х—1970-х рр. музейної археологічної колекції, але не тільки.

Його ім'я понад сорок років було пов'язане також з розвитком наукового краєзнавства Херсонщини. Зрештою в кожній бібліотеці області стоїть на полицях бодай одна — найвідоміша — його книга *«Древности Херсонщины»*.

Але що можна почитати про цю людину? Бодай кілька слів — коли народився і коли помер, де працював, які мав досягнення? Цього не знайти ніде, хіба що крихти інформації траплятимуться вам в різних не пов'язаних між собою матеріалах.

Попри великий науковий та просвітницький доробок, за 25 років, що минають цього річ від дня смерті **Ратнера**, не опубліковано жодної окремої статті чи бодай нарису, які окреслили б його життєвий шлях, а тим паче спробували б визначити його місце в історії південноукраїнського краєзнавства.

Це видання і є такою спробою, але не тільки. Нашою метою було й створити більш-менш яскраву і завершену картину розвитку музейної справи і, зокрема, музейної археології Херсонщини в часи **Ратнера**. В епіграф не дарма винесено його слова про газетні статті. Саме вони, поряд з

архівними матеріалами, слугують сьогодні головним джерелом інформації про тогочасні музейні справи. Як мінімум, вони дозволяють уявити як музейники та археологи позиціонували себе в публічному інформаційному просторі.

І саме тому, за найпершої змоги, слово на сторінках цього видання надається самому **Ратнерові** та його сучасникам. Пожовклі крихкі сторінки старих газет донесли до нас живе слово освічених та небайдужих до минулого Південної України краєзнавців.

Спробуймо ж їх почути та зрозуміти.

**В будівлі Херсонського обласного історичного
(згодом – краєзнавчого) музею Ратнер працював
протягом 1952-1978 рр.**

ПОЧАТОК

Ізраїль Давидович Ратнер народився 1 травня 1919 р. в Миколаєві. Тут минули його дитинство та юність. В 1937 р. він закінчив середню школу та вступив до Миколаївського педагогічного інституту. Навчаючись на четвертому курсі факультету російської мови та літератури, **Ратнер** перейшов на заочне відділення та почав працювати шкільним вчителем.

У 1941 р., з розгортанням на теренах України II Світової війни, **Ратнер** був евакуйований до міста Балашов Саратовської області, де й працював учителем, а одночасно «*підпрацьовував*» актором в театрах Астрахані, Балашова й Актюбинська. В 1943 р. його мобілізували до лав Червоної Армії. Спочатку **Ратнер** став курсантом військового піхотного училища, а завершивши його у грудні 1944 р. — отримав звання молодшого лейтенанта. З лютого до вересня 1945 р. він командував взводом 31-го стрілецького полку 40-ї учбової стрілецької дивізії. Після демобілізації, у листопаді 1945 р., **Ратнер** повернувся до Миколаєва, де й влаштувався «*літературним працівником*» до редакції газети «*Бугская заря*».

Там, як він згодом згадував, **Ратнер** вперше усвідомив страшний тиск сталінської тоталітарної системи, що душила живу думку та живе слово у пресі.

Розчарувавшись в радянській журналістиці, наступного 1946 р. **Ратнер** працевлаштувався науковим співробітником Миколаївського обласного історичного музею, де й захопився археологією та давньою історією українського Півдня. Невдовзі він переходить на посаду наукового співробітника заповідника «*Ольвія*» Інституту археології Академії наук УРСР.

Під керівництвом відомого дослідника-археолога **Лазаря Мойсейовича Славіна (1906-1971 рр.)**, **Ратнер** опанував методіку археологічного дослідження. Його робота складалася з безпосередньої участі в розкопках, виконання документальних планів пам'яток стародавнього міста, що відкривалися експедиціями 1947-1949 рр.

В очолюваній **Славіним** Ольвійській експедиції Інституту археології АН УРСР розбором та обробкою археологічного матеріалу займалася **Людмила Іванівна Костюк (1914-1993 рр.)**, співробітниця Миколаївського історичного музею.

Спільність інтересів та щоденне спілкування поступово переросли у щось більше, невдовзі **Ратнер** та **Костюк** одружилися. А вже наприкінці 1948 р. **Костюк** стала науковим співробітником Херсонського обласного історичного музею.

Людмила Костюк описує для документації археологічних фондів Херсонського обласного історичного музею предмети давнини. Фото 1950 року

Слідом за дружиною до Херсона переїздить й **Ратнер**. Втім, навіть оселившись в Херсоні, він до 1952 р. продовжував працювати в Ольвії та брав участь у археологічних дослідженнях як самого античного міста, так і його сільської округи — «хори».

Перш ніж ми перейдемо до «херсонського» періоду життя подружжя, не зайве розповісти у який заклад і на які умови праці прийшла **Костюк**.

У своєму блиц-інтерв'ю «Наддніпрянській правді» від 25 липня 1964 р. вона розповідала:

До Великої Вітчизняної Війни в нашому музеї налічувався до 50 тисяч експонатів, в основному по археології. В роки тимчасової окупації міста, загарбники вивезли всі музейні цінності. Після війни було повернуто тільки близько 7 тисяч експонатів.

У повоєнний період, після того як попередня експозиція була зруйнована, постало питання про нову концепцію побудови експозиції. Її розробка та подальша побудова експозиційного простору тривали протягом 1944-1948 рр.

Коли нова експозиція Херсонського обласного історичного музею врешті відкрилася, то мала два відділи: відділ історії краю та відділ історії радянського періоду. Тобто звичний радянський поділ музейної експозиції на дві рівні за площею,

але нерівні за хронологічними межами, частини суворо дотримувалася.

Перший, історичний, відділ, у свою чергу, поділявся на розділи *«Первіснообщинний лад та становлення класового суспільства на території краю»*, *«Період Київської Русі»*, *«Період феодальної роздробленості»*, *«Історія міста Херсон»* — з них перші три були збудовані виключно на матеріалах археологічних фондів.

У 1949 р. на підставі постанови ЦК КП(б)У *«Про стан і міри покращення роботи музеїв»* Херсонський обласний комітет КП(б)У утворив спеціальну комісію в складі представників відділів пропаганди і агітації обласного комітету КП(б)У і Херсонського міського комітету КП(б)У, робітників Обласного відділу культурно-освітньої роботи, викладачів Херсонського державного педагогічного інституту та кращих вчителів шкіл Херсона.

Комісія, в першій половині жовтня 1949 р. перевірила стан і роботу музею та подала матеріали на розгляд Бюро Херсонського обласного комітету КП(б)У. В листопаді 1949 р. Бюро *«обкому»* КП(б)У розглянуло це питання і *«намітило міри з покращення роботи музею»*.

Бюро *«обкому»* КП(б)У в своєму рішенні відзначило, що стан приміщення музею задовільний, що музеєм проведена значна робота з упорядкування колекцій і створення нової експозиції, яка, зачитуємо:

Експозиційні площі Херсонського історичного музею в 1944 році. Експозиційні площі музею постраждали під час II Світової війни двічі: в 1941 та 1944 роках, під час боїв за місто. В роки нацистської влади музей входив до структури Крайового інституту прадавньої та давньої історії Райхскомісаріату Україна

збудована правильно і відповідає своєму призначенню вести пропаганду марксистсько-ленінського розуміння історії нашого народу, хронологічно витримана, політичних і методологічних помилок не має.

Відзначалося, що вся експозиція музею збудована майже виключно на місцевому матеріалі, а отже вона відображає історію місцевого краю, а також

його участь в соціалістичному будівництві, у Великій Вітчизняній війні і у виконанні післявоєнної Сталінської п'ятирічки.

Але поряд з позитивними сторонами в роботі музею «обком» відзначив і ряд недоліків. Серед них: мала кількість відвідувачів (5 189 за 1949 р.) і відсутність експозиції з історії слов'ян та історії «Громадянської війни» на Херсонщині. Відзначалося також:

відділ історії Радянської держави не посів ще провідної ролі в музеї і потребує значного покращення.

Окрім того, що на працівників музею покладалися функції працювати над радянською тематикою на шкоду історичним частинам експозиції, чітко простежується й ідеологічний тиск у суто історично-археологічній тематиці.

Обласне партійне керівництво, відповідно до пануючої у повоєнному Радянському Союзі концепції історії, вимагало:

Працівники Херсонського історичного музею **Софія Березанська** та **Сергій Щербаков** розбирають археологічні матеріали, повернені до музею з Німеччини. Їх вивозили туди фахівці Крайового інституту прадавньої та давньої історії напередодні наближення до Херсона радянських військ

повніше показати далеке минуле всього Радянського Союзу, а не тільки Херсонської області, яскравіше підкреслити зв'язок скіфів зі слов'янами.

До цього додавалися й вимоги поповнити експозицію відділу історії міста Херсон, особливо розділів історії 1905 р., Лютневої і «Жовтневої революції», повніше відобразити вклад, що його внесли трудящі Херсонської області в справу «перемоги радянського народу над німецько-фашистськими загарбниками», а також докладніше висвітлити тему про опір місцевого населення «ворожій окупації» тощо.

Слід зауважити, що після відкриття у 1948 р. основної експозиції, для побудови якої виконали великий обсяг робіт (було відремонтовано 22 великі експозиційні шафи, зроблено 2 нові шафи, вставлено в шафи 222 квадратних метри скла, а також обладнано експозиційна площа розміром 220 квадратних метрів), виставкова робота музею продовжувалася. Протягом 1948-1949 рр. було відкрито великі постійні виставки «Історія Великої Вітчизняної війни» і «Трудящі Херсонської області в боротьбі за виконання післявоєнної Сталінської п'ятирічки», згодом — ще сім періодичних виставок, присвячених п'ятій річниці звільнення Херсона від нацистської окупації, 150-й річниці з дня народження **Пушкіна**, пам'яті **Щорса**, 10-й річниці об'єднання українського народу в кордонах УРСР, тридцять третій річниці «Великої Жовтневої

Соціалістичної революції», тринадцятій річниці «*Сталінської Конституції»,* 70-ти річчю з дня народження **Сталіна.**

Що ж, наскільки смішно читати про це сьогодні, настільки ж небезпечно було не дослухатися до цих вказівок тоді.

Також не складно помітити, що всі ці виставки, які організовувалися на виконання замовлення партійно-державних органів і змушували співробітників музею зосереджуватися на роботі, далекій від власне історичної тематики. Подібна ситуація склалася, звичайно ж, не лише в Херсонському обласному історичному музеї, але й в усіх музеях Радянського Союзу.

У 1949 р. археологічні фонди музею поповнилися вже 389 експонатами. З них власне археологічних експонатів було 300 (а з них — 296 одиниць одержані з Інституту археології АН УРСР і Київського Державного історичного музею), нумізматичних (гроші, медалі) — 53 одиниці.

Втім, навіть зберігання наявних і нових матеріалів музею було досить проблематичним. У 1949 р. фондосховище містилося в одній кімнаті, науковий архів був дуже невеликим через втрати воєнних років. Кабінетів і підсобних майстерень не було, але існувала лабораторія, в якій провадилися всі роботи з виготовлення і оформлення експозиційних матеріалів, а також нескладна реставрація. Так, протягом 1949 р. реставровано біля 40 експонатів.

Будівля Херсонського історичного музею на вул. Говарда (Ушакова). Сучасний вигляд. Власне, тут музей розміщувався з 1911 року, коли його засновник Віктор Гошкевич відкрив у наданій містом будівлі оновлену експозицію свого Музею старожитностей

Це були в першу чергу ті матеріали і експонати, які були потрібні для експозиції відділів, що готувалися для відкриття. Працювала й бібліотека, обладнана книжковими шафами і стелажми.

Протипожежні заходи й нічна охорона забезпечували збереженість музейних цінностей і майна. Але охорона експозиційних залів, коли музей відкривався для огляду відвідувачів, була недостатньою, бо одна технічна робітниця виконувала обов'язки касира, а іншій доводилося доглядати за сімома залами розташованими на двох поверхах. Втім, охорона фондосховища вважалася достатньо забезпеченою.

Музейні археологічні та історичні фонди зберігалися в одній фондовій кімнаті, обладнаній стелажми, шаф для розміщення експонатів не було. Предмети з дорогоцінних матеріалів зберігалися в сейфах. Стан збереження фондових матеріалів визнавався музейниками задовільним.

Попри отримання музеєм назви обласного історичного, в його діяльності абсолютно переважав саме археологічний компонент. Це підтверджує і облік тогочасних музейних фондів.

На 1 січня 1950 р. в музеї було інвентаризовано археологічних предметів 6 456, історичних — 567, нумізматичних — 2 866. Всього, таким чином, заінвентаризовано 9 889 експонатів, в той час як за рік до того, на початку 1949 р. на обліку було лише 6 142 предмети.

В краєзнавчій літературі радянського часу будівлю музею прагнули асоціювати насамперед з особою **Максима Горького**. В 1891 році тут розміщувалася нічліжка, в якій він спинився під час своєї подорожі Південною Україною

З цієї загальної кількості предметів в експозиції використовувалося 2 350 експонатів — приблизно 25 відсотків. Подальші десятиліття для археологічних фондів музею характеризувалися поступовим збільшенням кількості археологічних предметів і їхнім систематичним упорядкуванням. Але основну увагу в цей час було знову звернено на експозицію — її повоєнну відбудову та подальшу перебудову.

Цікаво, що до середини 1950-х років Херсонський музей офіційно перебував під «шефством» Харківського історичного музею, а тематично-експозиційні плани експозицій і виставок рецензувалися науковцями з інших міст. **Ратнер** і **Костюк** свої плани з археологічної тематики надсилали на рецензування **Славіну** й далі будували експозиційні площі відповідно до його зауважень.

Попри очевидні недоліки такої багаторівневої системи, це дозволяло підтримувати певний рівень науковості закладу.

На цей час Херсонський обласний історичний музей розглядався як один зі зразкових закладів культури міста і області.

Наприклад, коли в серпні 1959 р. до Херсона завітала делегація американських українців (з прорадянських організацій діаспори), обласна влада організувала для них такий екскурсійний маршрут: нові райони міста, парк імені Леніна,

молодіжні гуртожитки суднобудівного заводу і Херсонський обласний історичний музей.

Як бачимо, в цьому переліку музей був єдиним культурним закладом, що його вважали гідним показувати американським гостям.

**В будівлі Херсонського обласного історичного
(згодом – краєзнавчого) музею Ратнер
працював протягом 1952-1978 рр.**

АРХЕОЛОГ

Тим часом, в 1950 р. **Ізраїль Давидович Ратнер** вперше очолив археологічні розкопки — це було дослідження античного поселення IV — поч. III ст. до н. е. біля урочища Глибока Пристань (поблизу села Софіївка Білозерського району Херсонської області). Загальне керівництво роботою цієї Буго-Дніпровської експедиції Інституту археології АН УРСР здійснював **Лазар Мойсейович Славін**, а Херсонський історичний музей представляла **Людмила Іванівна Костюк**.

Матеріали цих досліджень стали першою колекцією **Ратнера**, переданою до археологічних фондів Херсонського обласного історичного музею.

Також протягом польового сезону 1950 р. **Ратнер** провів археологічні розвідки ще на двох античних пам'ятках Херсонщини — Садибі Литвиненка (село Станіслав Білозерського району) та Золотому Мисі (село Широка Балка Білозерського району).

Наступними його археологічними дослідженнями стали розкопки античного поселення IV-III ст. до н. е. поблизу села Кисляківка (зараз — Лимани) Миколаївської області.

Вітрина з матеріалами Глибокої Пристані в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Як і раніше, загін **Ратнера** входив до складу очолюваної **Славіним** «великої» експедиції Інституту археології АН УРСР, яка того року носила назву Снігурівсько-Інгулецької. Серед знахідок дослідника фрагменти червоно-глиняних амфор, чорнолакового, сіроглиняного, червоноглиняного гончарного посуду, фрагменти ліпного посуду, ліпний світильник; фрагменти виробів з глини, каменю, металів. Усього ж «*Кисляківська*» археологічна колекція, також передана **Ратнером** до Херсонського музею, нараховувала 265 одиниць зберігання.

В 1952 р. **Ратнер** залишив працю в заповіднику «*Ольвія*» та остаточно перейшов до Херсонського обласного історичного музею на посаду наукового співробітника. Вже за два роки — у 1954 р. — він очолив відділ історії дорадянського періоду. До структури цього відділу було включено й археологічні фонди, зберігачем яких відтоді офіційно стала **Костюк**. Завдяки їхній праці протягом наступних десятиліть відновилася організована робота музейних археологічних фондів.

Згодом, у 1963 р., херсонські музеї — обласний історичний та краєзнавчий (природничий) — об'єднали в Херсонський обласний краєзнавчий музей. Але й в об'єднаному музеї археологічний напрямок роботи надалі залишався за відділом історії дореволюційного періоду на чолі якого стояв **Ратнер**.

Вітрина з матеріалами кам'яної доби та епохи енеоліту-бронзи в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Протягом цього часу він продовжував польові археологічні дослідження, серед іншого провадячи й розкопки античних пам'яток.

У 1957 р. він разом з **Дмитром Яковичем Телегіним (1919-2011 рр.)** провів розвідки постскіфського городища поблизу селища Горностаївка (районного центру Херсонської області) — тут дослідники зібрали фрагменти амфор, ліпного та червоноглиняного посуду. На згадку про ці дослідження лишилися не лише колекції археологічних матеріалів, а й патетична газетна публікація **Телегіна** в херсонській «Наддніпрянській правді» від 18 серпня 1957 р.:

Підняті на значну висоту води Дніпра в районі Каховського водосховища інтенсивно руйнують його береги. В деяких місцях бурхливі хвилі Каховського моря вже відмили десятки метрів берега, створивши тут відслонення висотою до 20-30 метрів.

Розмиваючи береги, вода разом з тим знищує величезну кількість решток матеріальної культури племен і народів, які населяли узбережжя Дніпра протягом довгих тисячоліть.

Для з'ясування стану збереженості археологічних пам'яток в зоні розмиву Каховського моря Інститутом археології Академії наук УРСР створено спеціальний загін, який мав обстежити побережжя

водосховища. В серпні цього року проведено майже суцільний огляд берега від Каховки до Ушкалки.

Розвідкою виявлено більше 20 древніх пам'яток, які потребують постійного нагляду і термінового дослідження. Серед них стоянка палеолітичного (древньо-кам'яного) часу, рідкісний для цієї території могильник неолітичного (новокам'яного) віку виявлено в селі Каїри Горностаївського району. Палеолітична стоянка в Каїрах — перше місцезнаходження цього часу на нижньому Подніпров'ї.

Це відкриття свідчить про те, що ця частина Дніпрової долини була заселена людьми 15 тисяч років тому. Племена неолітичної епохи мали досить цікавий обряд поховання. Вони ховали покійників в одній колективній ямі, клали їм знаряддя праці, зброю і густо засипали червоною фарбою-охрою.

На південній околиці цього села в гирлі балки Каїрки розмивається велике поселення епохи пізньої бронзи.

Такі ж поселення виявлені трохи північніше міста Каховки, а також і між селами Софіївка і Василівка Каховського району та ін. Окремі поховання епохи бронзи відмічено проти сіл Князе-Григорівки, Василівки тощо.

Вітрина з матеріалами розкопок херсонських курганів в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Величезний могильник і поселення так званої зрубної культури (перше тисячоліття до нашої ери) руйнується на лівому мисі Первомаївської затоки проти села Нижній Рогачик. А трохи вище по Дніпру відкрито поселення ранньої бронзи, захищене з трьох боків стрімкими схилами оточуючих ярків. Розвідкою виявлено кілька селищ скіфів, що населяли нашу територію в VII-III столітті до нашої ери.

Особливо сильного руйнування зазнало відоме в науці Любимівське городище. Тут розмив відрізав значну його частину, внаслідок чого у відслоненні, немов на гігантському кресленні, видно увесь розріз цієї цікавої пам'ятки сарматського часу. В перетині добре виділяються оборонні вали, кам'яна основа яких глибоко опущена в материк, можна помітити розрізи землянок, зернових ям, вогнищ тощо. В розмиві — величезний зольник з масою древніх знахідок.

Але охопити експедиційним дослідженням все побережжя Каховського моря відразу дуже важко. Тому нам доводиться поклатися в справі виявлення і врятування древніх пам'яток на всебічну допомогу широких кіл громадськості Херсонщини. Робітники, службовці, колгоспники, учні навчальних закладів повинні проявити максимум зацікавленості до древніх знахідок.

Вітрина з археологічними матеріалами античної доби з острова Березань в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Всі древні речі, як посуд, його уламки, знаряддя праці, зброя з каменю, кістки, монети і інше слід старанно збирати і здавати до Херсонського, Каховського і Нікопольського музеїв, або ж до археологічних кабінетів шкіл.

Вчителі-історики і географи повинні очолити цю роботу. Вивчення цих матеріалів дасть можливість краще і повніше зрозуміти далеке минуле Херсонщини.

За кілька днів — 22 серпня 1957 р. — у газеті «Вечірній Київ» вийшла стаття **Телегіна**, де все змальовувалося ще яскравіше:

Безкрає Каховське море. Від величних споруд Каховської гідроелектростанції і до греблі Дніпрогесу імені Леніна — більш як на 200 кілометрів простяглися його води. Там, де ще кілька років тому зеленіли дніпровські плавні нині різють високу хвилю потужні кораблі.

Сьогодні море неспокійне. Чорні хвилі з білими «баранцями» на гребенях із страшенною силою б'ють у стрімкі береги, поступово підмиваючи їх.

Раз у раз у повітрі розлягається якийсь незрозумілий і водночас моторошний шум. Це обвали. Третій рік триває тут нерівна

боротьба води і суші, в якій мовчазні береги крок за кроком здають свої позиції.

Розмиваючи береги, хвилі руйнують стародавні пам'ятки — стоянки, поселення, городища і могильники — цих німих свідків історії давно зниклих племен і народів, що селилися по Дніпру.

Каховське море відкриває для вчених золоті розсипи. І не тому тільки, що місцеве населення раз у раз знаходить тут золоті та срібні монети. Ні, археологів не менше цікавлять звичайні черепки древнього посуду. Вони старанно збирають все: знаряддя праці, зброю, бронзові і мідні прикраси.

Ці німі речі починають говорити одразу ж як потрапляють до рук спеціаліста-знавця. Одна така знахідка іноді відкриває вченим цілу сторінку з великої книги неписаної історії людства.

Мандруючи з рюкзаком за плечима вздовж берега, ви, немов у чарівній «машині часу», переноситесь з однієї давньої епохи в іншу.

Ось ви зупинилися на хвилину там, де 15-20 тисяч років тому крем'яними ножами розтинали свою здобич мисливці старокам'яного віку; перебродите невелику балочку і раптом потрапляєте вже на стоянку неолітичних рибалок.

Проста копія барельєфу II сторіччя до н. е. з зображенням скіфського царя Скідура і його сина Палака була одним з популярних експонатів музею на вул. Ушакова (див. сторінку 86). Зараз зберігається в археологічних фондах Херсонського краєзнавчого музею

П'ять тисяч років тому тут, на узбережжі Дніпра, група напіводягнених у звірині шкури людей збиралася біля родинного багаття щоби глиняному горщику приготувати собі їжу. Горщик має гостре дно і весь прикрашений візерунками з ямок. Щоб він міг стояти, його доводилося майже наполовину вкопувати в ґрунт.

Ще через чверть години у вашій уяві постають епізоди з життя населення епохи бронзи. На високому березі ви бачите групу людей. З допомогою бронзових кирок вони копають поховальну яму. Під акомпанемент монотонного співу і плачу до ями опускають покійника. Він лежить на дні ями немов у зручному ліжку, на правому боці, зігнувшись «калачиком». Йому кладуть спис і ставлять горщики з їжею.

Потім поховання густо посипають порошком червоної охри і будують над ямою кам'яний могильник округлої форми. А навкруги вже біліють десятки таких могильників, обмитих дощами. Ви розумієте, що перед вами не що інше, як цілий некрополь епохи бронзи.

Через кожні 5-7 кілометрів — селище кіммерійського часу. Виявляється, що ця частина долини Дніпра в першому тисячолітті до нашої ери була заселена майже так густо, як і в наш час.

Вітрина з матеріалами пізньоскіфської (постскіфської) археологічної культури в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Хліборобське населення вже, досить міцно сиділо на своїх місцях. Про це свідчать руїни кам'яних стін житлових споруд і величезні кам'яні зернотерки.

«Машина часу» переносить вас в епоху раннього заліза, зупиняється в якомусь селищі скіфів чи городищі сарматів.

Перед вами широко відоме в науці Любимівське городище, споруджене ще в останні століття до нашої ери сарматами.

Але де ж його правильна чотирикутна форма? Воно, немов музейний макет, перетяте майже наполовину велетенською рукою розмиву. Кому, де і коли пощастить побачити ціле сарматське городище в розрізі? Тут природа розіслала перед вами гігантський кольоровий малюнок.

Видно вали городища. Колись вони були значно вищі. На їх поверхні, читає далі досвідчене око археолога, стояв частокіл. Ось тут було зроблено ворожий підкоп, але він досягнув лише кам'яної основи валу, що на три метри заглиблюється в землю. Розібрати кам'яний фундамент ворогам не вдалося.

На площі городища сліди жител, зернові ями. За його валами — поховання. Вода вимиває найрізноманітніші стародавні речі. Серед знахідок — амфори, у яких сармати,

*торгуючи з чорноморськими греками,
привозили вино і масло.*

Узбережжя Каховського моря сьогодні — це справжній музей велетенських розмірів, де природа на хвилинку «виставляє» для огляду десятки археологічних пам'яток. Наш обов'язок полягає в тому, щоб якнайповніше зберегти їх для науки.

На Нижньому Дніпрі ще до спорудження Каховського водоймища протягом чотирьох років працювали кілька великих експедицій Інституту археології Академії наук УРСР, які провели розкопки багатьох об'єктів. Але зараз внаслідок розмиву з'являються все нові і нові пам'ятки.

Для вивчення археологічних знахідок на берегах Каховського моря в Інституті створено спеціальну Дніпровську експедицію.

Цього літа її розвідувальний загін оглянув береги на протязі майже 200 кілометрів.

Виявлено більш як 20 важливих археологічних об'єктів, які потребують постійного нагляду і дослідження. На деяких з обстежених пам'яток будуть провадитись розкопки уже в цьому році. В роботі розвідувального загону беруть участь працівники Херсонського обласного музею. порушено питання про створення в Каховці краєзнавчого музею.

Вітрина з археологічними матеріалами античної доби з Ольвії та острова Березань в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Спільними зусиллями науковців Інституту і місцевих музеїв, а також численних активістів-краєзнавців на узбережжі Каховського моря будуть виявлені і вивчені всі найважливіші пам'ятки старовини, які відкриють для науки нові сторінки з далекого минулого нашої Батьківщини.

На початку 1960-х рр. **Ратнер** очолював невеликі загони експедицій Інституту археології АН УРСР, які досліджували кургани в зоні проектування та побудови Північно-Кримського каналу на території Херсонської області. Це були розкопки 1961 р. побіля села Ново-Чорномор'я Голопристанського району та на правому березі Тендрівської затоки. Але особливо важливими були розкопки курганів поблизу районного центру Каланчак.

Наприкінці 1962 р. каланчацька група Північно-Кримської експедиції Інституту археології АН УРСР, на чолі якої стояв **Ратнер**, розпочала дослідження кургану заввишки 1,85 метри та 40 метрів у діаметрі. Під насипом кургану археологи відкрили 35 поховань різних історичних епох — від доби енеоліту до раннього залізного віку. Керівник експедиції **Павло Миколайович Шульц (1900-1983 рр.)** писав про це в газеті «Радянська Україна» від 25 листопада 1964 р.:

Рівно рік тому відбувся останній, мирний штурм Перекопу. Закінчено спорудження Північно-Кримського каналу. Води Дніпра потекли в Крим.

**Світлина з матеріалами розкопок курганів
Херсонщини у газетній публікації Павла Шульца про
роботу Північно-Кримської археологічної експедиції**

Пліч-о-пліч з будівниками каналу працювали археологи. Вони вивчали пам'ятки минулого, сторінку за сторінкою гортали книгу історії нашого краю. Результати їхньої наполегливої роботи допомагають розв'язати чимало питань з історії Таврії та Північного Криму.

Вже кілька років проводить дослідження Північно-Кримська експедиція Інституту археології Академії наук УРСР. До її складу включились також Кримський та Херсонський обласні музеї.

І ось наслідки: нові цікаві колекції знахідок в Північній Таврії і в Криму вже з'явилися в залах музеїв. Потроху стирається біла пляма на карті археологічних пам'яток Криму.

Поповнюються відомості з найдавнішої історії степової України.

Чималу роботу здійснила експедиція на трасі каналу та в зоні зрошення. Розкопано кілька стоянок, десятки могил та сотні поховань. Вперше степовим загоном, яким керує А. А. Щепинський, у Джанкойському районі та розвідувальним загоном під керівництвом П. М. Шульця, у долині Каланчаку відкрито стоянки нового кам'яного віку. Матеріали, знайдені там, дозволяють зробити висновок, що елементи осідлого та напівосідлого життя появились тут

*принаймні за п'ять тисяч років до нашої ери,
— набагато раніше, ніж думали вчені.*

*Про це красномовно свідчать колекції
різноманітного кам'яного знаряддя,
зібраного експедицією, скребків, проколок,
наконечників стріл, ножів, вкладишів для
серпів.*

*Тепер відомо, що кургани в Криму з'явилися в
третьому тисячолітті до нашої ери, в добу
енеоліту (мідний вік). Але більшість їх
належить до бронзової доби (друге
тисячоліття до нашої ери). Цей період для
Криму довгий час залишався не з'ясованим.
Завдяки розкопкам останніх років і
знайденим там численним матеріалам
багато що прояснюється.*

*Цікаво відзначити, що вже в той час тут
було приручено майже всі основні види
свійських тварин, виникло плужне земле-
робство. У зв'язку з розвитком скотарства
зміцнювався батьківський рід. Розвивались
домашні ремесла. На зміну гостродонному
та кругло донному посуду, що втикався в
землю, появився плоскодонний, розрахований
на дерев'яний стіл.*

*Разом з тим формувалося патріархальне
рабство, з'явився жорстокий звичай
вбивати дружину й ховати її в одній могилі
разом з загиблим чоловіком.*

Вітрина з археологічними матеріалами античної доби з Ольвії в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

На світанку залізного віку в кримські степи, передгір'я і на Керченський півострів проникають скіфи. Про це також розповідають могили.

Найраніші скіфські поховання належать до VII—VI віків. На жаль, більшість з них було пограбовано ще за далекої давнини і тепер важко уявити собі повну картину того, як виглядали вони напочатку.

Кілька скіфських курганів розкопано в цьому ж році Каланчацьким загоном, яким керував І. Д. Ратнер. В одному з них вперше на півдні України виявлено жертковий стіл.

Керченська експедиція, якою керував А. М. Лесков, знайшла у скіфському похованні золоте відро.

У перші віки нашої ери і в добу середньовіччя через степи Криму хвиля за хвилею проходили кочові народи: сармати, гунни, авари, хозари, печеніги, половці і татари.

Не випадково в могилах тієї доби зустрічаються великі ромбоподібні залізні стріли, криві шаблі, стремена та інше кінське спорядження, характерне для могил середньовічних кочівників.

Успішній роботі експедиції в її дослідженнях активно сприяли будівники каналу, колгоспники, учні шкіл.

Вітрина з археологічними матеріалами античної доби з Ольвії в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

*Детальне вивчення всіх матеріалів,
знайдених експедицією, поповнить знання
людей про історію нашого краю.*

У 1965 р. Ратнер разом з одним з провідних херсонських краєзнавців того часу **Августом Ернестовичем Вірлічем (1931-2017 рр.)** здійснив розвідку античного городища Скелька (поблизу села Олександрівка Білозерського району Херсонської області). Тут дослідники зібрали такі матеріали: фрагменти черепиці, амфор, ліпного, червоноглиняного, сіроглиняного, чорнолакового посуду; глиняне прясельце, бронзове вістря стріли IV-III ст. до н. е., уламки точильних каменів.

Часто до **Ратнера** зверталися й з сіл та містечок Херсонщини, розповідаючи про неймовірні археологічні знахідки та запрошуючи дослідити їх і передати до музею. Один такий випадок описано в газетному дописі директора Пролетарської восьмирічної школи **Гришаєва**. Отже, цюрупинська (олешківська) газета «Шляхом Леніна» від 31 березня 1966 р.:

*Це сталося 22 березня. Трактористи
Пролетарського лісництва Олександр
Пулінець і Михайло Горшков культивували
грунт поблизу Пролетарки. Їх увагу
привернули декілька кісток, вивернутих на
поверхню культиватором.*

*Механізатори зупинили машини і стали
розгортати навколо пісок. Незабаром їх*

зусилля увінчалися успіхом. Трактористи знайшли цінні для історичної науки речі: золотий ланцюжок з двадцятьма підвісками, бронзовий налобник, вкритий позолотою з двома напівдорогоцінними каміннями, фрагменти янтарних підвісок.

Знаючи про те, що учні Пролетарської восьмирічної школи організовують шкільний музей в цьому році, Олександр Пулінець і Михайло Горшков передали знайдені цінності школі.

Цього ж дня в район знахідок була направлена експедиція з числа учнів. Одночасно повідомили про знахідки в Херсонський краєзнавчий музей.

Шкільна експедиція під час розкопок знайшла ще деякі цінності в тому числі золоту калачообразну підвіску. 29 фрагментів сусального золота, глиняне прясло, бронзові пряжки, зуби жуйної тварини тощо.

Наступного дня всі знайдені речі були передані завідувачому відділу Херсонського краєзнавчого музею І. Д. Ратнеру.

В свою чергу, експедиція із музею виявила на місці поховання ще одну золоту підвіску і багато фрагментів сусального золота.

І. Д. Ратнер визначив час поховання. Воно належить до V віку до нашої ери.

Загальний вигляд археологічних вітрин в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Поховання, знайдене трактористами, зроблено в районі Олешківських пісків ще до утворення Київської Русі. Ці знахідки свідчать про те, що Олешківські піски були заселені ще в сиву давнину.

Працівники краєзнавчого музею щиро подякували Олександрю Пулінцю і Михайлу Горшкову за цінні знахідки.

Іноді херсонці й самі приносили археологічні знахідки до музею, де вони знайомилися з **Ратнером** та передавали йому свої скарби.

Сам **Ратнер** лишив про один з таких випадків невеликий допис у газеті «Наддніпрянська правда» від 21 квітня 1961 р.:

Учень Раденської школи Цюрупинського району Володимир Лазаренко подарував Херсонському обласному історичному музею багато експонатів, зібраних ним на околицях села. Ці матеріали розповідають про далеке минуле нашого краю.

До пізнього періоду епохи бронзи (кінець II і початок I тисячоліть до нашої ери) відносяться такі бронзові вироби, як шило, уламок ножа, чотири добре оброблені крем'яні наконечники стріл і уламок кремінного ножа. З каменю виготовлена невеличка ступка для розтирання охри і розтирач, а також уламок сокири.

Експерсія археологічними залами музею на вул. Ушакова для учасників міжнародного семінару з вивчення водного господарства у вересні 1956 року

Серед експонатів скіфського періоду (VII-III століття до нашої ери) — 10 різних наконечників бойових стріл, зроблених з бронзи, працеві камені, глиняні ткацькі прясла. Досить рідкісною є бронзова прикраса з рештками позолоти, що являє собою маленьку підківку.

Про інший випадок розповідає його колега-музейник **Сергій Олексійович Щербаков** у газеті «Наддніпряньська правда» від 12 березня 1961 р.:

Мешканець села Садове Херсонського району Леонід Іванович Крейза знайшов в Дніпрі біля його правого берега (в районі залізничного мосту) середньовічну амфору. Цей величезний глек заввишки 68 сантиметрів, що має дві ручки, виготовлений з випаленої глини. Амфора досить добре збереглась. Встановлено, що вона була виготовлена в XVI-XVII столітті татарами. Тов. Крейза передав цікаву знахідку в Херсонський обласний історичний музей.

Праця науковців-археологів Херсонського обласного історичного музею дозволила відновити науковий потенціал цього закладу. Хоча кількість предметів у музейних археологічних фондах все ще поступалася довоєнній добі, знову запрацювали польові експедиції за участі музейних археологів.

Зі звіту за 1967 р. бачимо, що на 1 січня 1967 р. в археологічних фондах музею налічувалося 10 434

предметів археологічної групи. Протягом 1967 р. музей поповнився 268 предметами і на 1 січня 1968 р. археологічна колекція налічувала 10 702 предметів. Поповненням археологічних фондів опікувався особисто **Ратнер**, але робили свій внесок до цієї роботи й інші музейні працівники. Та слід мати на увазі: власне археологічним музейництвом їхня робота не обмежувалася.

**В будівлі Херсонського обласного історичного
(згодом – краєзнавчого) музею Ратнер працював
протягом 1952-1978 рр.**

МУЗЕЙНИК

Слід пам'ятати, що протягом 1950-1960-х рр. фахові працівники Херсонського історичного музею (а **Ізраїль Давидович Ратнер** та **Людмила Іванівна Костюк**, безумовно, належали до їхнього числа) працювали не лише над розбудовою власної інституції, але й керували музейною справою всієї області.

Наприклад, у 1957 р. вони брали участь у створенні Каховського історичного музею. Розгорнемо шпальти каховської газети «Зоря комунізму» від 21 серпня 1957 р., щоб переконатися у цьому:

Це було кілька років тому. Тоді роботи по спорудженню Каховського гідровузла тільки-но починалися. Механізатори, які працювали у великому котловані, звернули увагу на майстерно виточений з граніту молоток. Свою знахідку будівельники передали в відділ пропаганди і агітації міськкому КП України.

Минули роки. І ось тепер, коли почались роботи по відновленню в Каховці історичного музею, знову згадали про цей молоток.

Сергій Щербаков (ліворуч), Людмила Костюк (центр) та Ізраїль Ратнер (праворуч) оновлюють зал історії нового часу в оглядовій експозиції музею на вул. Ушакова

Знахідку дніпробудівців вивчили наукові співробітники Херсонського історичного музею тт. Костюк і Ратнер.

За їх визначенням, цей експонат являє велику цінність. Кам'яний молоток — німий свідок того, що вже в бронзовий вік (третє тисячоріччя до нашої ери) на території нашого району існували поселення людей, матеріальна культура яких була досить високою. Адже так бездоганно зробити молоток могла тільки людина, яка добре володіла ремеслом.

...Каховський історичний музей поки що не відкрито. Але його оргкомітет з допомогою ентузіастів-краєзнавців вже зробив багато для того, щоб поповнити ного експонатами.

Значні зміни відбувалися і в херсонському археологічному музейництві. В 1963 р. історичний музей, разом з приєднаним до нього природничим, став Херсонським обласним краєзнавчим музеєм.

У 1967 р. в його експозиції відбулися значні зміни — її перенесли з другого на перший поверх. Відповідно змінилася й експозиційна площа (з чотирьох залів вона збільшилася до шести) та сама концепція експонування археологічних матеріалів.

Експозиція відділу історії дореволюційного періоду відтепер поділялася на три розділи з окремими підтемами в кожному з них.

Людмила Костюк веде оглядову екскурсію для школярів у музеї на вул. Ушакова. Фото 1950 року

I. Первіснообщинний лад і становлення класового суспільства на території краю:

1) Мезоліт (середній кам'яний вік);

2) Неоліт (новий кам'яний вік);

3) Епоха міді та бронзи;

4) Залізний вік.

II. Херсонщина в період феодалізму:

1) Період давньоруської держави — Київської Русі;

2) Боротьба українського народу проти гноблення польської шляхти та турецько-татарської агресії, за возз'єднання України з Росією;

3) Край у XVII ст. — I пол. XVIII ст.;

4) Визволення півдня України від турецько-татарського панування та заселення краю;

5) Херсонщина у Вітчизняній війні 1812 р.;

6) Розвиток економіки та становище народних мас;

7) Херсонщина в Кримській війні;

8) Культура та побут.

III. Херсонщина в період капіталізму.

1. *Вступ.*
2. *Розвиток капіталізму на Херсонщині.*
3. *Революційний рух на Херсонщині напередодні першої російської революції.*
4. *Херсонщина в період першої російської революції 1905-1907 рр.*
5. *Херсонщина в період реакції (1907-1910 рр.).*
6. *Херсонщина в роки нового революційного піднесення (1910-1914 рр.).*
7. *Херсонщина в роки світової імперіалістичної війни та другої революції в Росії (1914 р. — лютий 1917 р.).*
8. *Культура та побут (II пол. XIX ст. — поч. XX ст.).*

Експозиція частково поповнилася новими експонатами. З метою покращення оформлення відділу були замінені всі підставки під експонатами, відремонтовані та частково переобладнані старі вітрини, зроблені нові вітрини та пристінні планшети тощо.

Всі експозиційні зали відділу були пофарбовані різним кольором, що відповідало поділу на розділи й підтеми. Музейники провели також значну роботу з електрообладнання експозиції, у зв'язку з чим вертикальні вітрини-шафи були обладнані лампами денного освітлення.

Панорама археологічної частини збудованої під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядової експозиції музею на вул. Ушакова

У підрозділі «Період давньоруської держави — Київської Русі» було змонтовано кольоровий вітраж. Тобто, музейна експозиція відповідала кращим тогочасним стандартам музейної справи.

За кілька місяців по тому **Август Ернестович Вірлич** розповідав у газеті «Наддніпрянська правда» (від 12 січня 1968 р.) про те, як археологічну частину нової експозиції «рекламували» херсонцям і які історії розповідали в ній:

Перед багатьма трудівниками в останній час стало питання: як провести свій другий вихідний день — тобто суботу?

Щодо цього, в останньому з номерів «Крокодила» була карикатура: перед залом з трибуни виступає картяний валет, який пропонує в «дружбі» з ним проводити не лише додатковий, а й основний вихідний день. І не секрет, що дехто так і робить, обкрадаючи себе духовно, збіднюючи свій кругозір.

Проте переважна більшість наших трударів знає, як використати вільний час. Про це яскраво говорять кілька цифр: у грудні 1966 року наш краєзнавчий музей відвідало понад 5 300 чоловік, а в грудні минулого року, саме тоді, коли багато підприємств міста і області перейшли на п'ятиденний робочий тиждень, кількість відвідувачів музею майже подвоїлася.

Август Вірлич веде оглядову екскурсію для херсонських школярів у музеї на вул. **Ушакова**. Фото 1964 року

То ж запрошуємо вас до затишних залів Херсонського краєзнавчого музею. До речі, пригляньтеся, біля входу в нього зібралася група людей. Звичайна екскурсія? Ні, все знайомі обличчя... Так і є! Це ж завітала до нас в повному складі бригада тресту «Херсонбуд», якою керує Микола Іванович Капля. Для тих, хто ще не знає цього колективу, пояснюю: перша в Херсонській області бригада комуністичної праці, якій це звання присвоєно в лютому 1959 року. З того часу сталися великі зміни в бригаді: з штукатурної вона стала комплексною (а це означає, що кожен її член оволодів додатково двома-трьома суміжними професіями). Самому бригадирові присвоєно звання заслуженого будівельника УРСР, а в ювілейному році його нагороджено орденом Леніна.

— Що вас привело до нашого музею? — жартома запитую у бригадира.

— Другий вихідний, — відповідає він. — Ось вирішили познайомитися докладніше з історією міста, яке будуємо, і краю, де живемо.

— Тільки у нас є одне прохання, — звертається Микола Василенко. — Не ведіть нас швидко по музею, краще ми прийдемо ще кілька разів по суботах, зате будемо краще знати історію краю.

Що ж, цілком зрозуміло, адже в експозиції лише відділу історії понад п'ять тисяч експонатів, і, звичайно, побіжний огляд їх нічого не дасть. То ж запрошуємо вас разом з бригадою заслужених будівельників пройтися по Відділу історії. Авторів цих рядків ще не доводилося бачити байдужих слухачів, яким розповідали про археологічні розкопки, про життя стародавніх людей.

Скільки тут повчального та цікавого! Матеріали археологічних досліджень області виставлено в перших трьох залах. В них — знахідки часу неолітичних стоянок, зокрема, кременеві наконечники списів, стріл, ножі, посуд, кам'яні сокири.

А ось вже епоха міді і бронзи. Тут кам'яні знаряддя більш досконалі, і поруч з ними — бронзові речі, спочатку прикраси, потім зброя. Глядачів цікавлять і поодинокі предмети і цілі колекції, що їх знайдено в межах нашої області.

Стенди, на яких експонати часів скіфів, викликають жвавий обмін думками про легенди та величезні скарби, які нібито залишали скіфи в своїх могилах.

Біля стендів, де вміщено експонати часів Київської Русі, теж багато людей. Увагу їх прикував меч руського воїна, у якого загострені обидва боки.

Вітрина з матеріалами ямної археологічної культури в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Хтось згадує легенду, за якою в далекі часи до киян завітав іноземний гість, мета візиту якого була звичайна для того часу: чи можна буде піти війною на Київ? Слов'яни, не знаючи цієї мети, піднесли в знак поваги гостю такий меч. І гість сказав:

— З народом, у якого така досконала зброя, воювати небезпечно!

Легенда стверджує, що похід на Київську Русь тоді було відкладено з цієї причини...

Неповторне враження виносять відвідувачі з залів музею.

Екскурсія по відділу історії музею закінчена. Ще одна субота проведена цікаво і корисно. Звичайно, попереду ще багато таких вихідних, але в запасі у трудівників є ще відділи природи, художній, є концертні зали, кінотеатри, бібліотеки, театри. Є де провести людям своє дозвілля.

Описана експозиція була прийнята комісією та відкрилася для загального огляду відвідувачами напередодні святкування 50-ти річчя «Жовтневої революції» — 31 жовтня 1967 р.

Зауважимо, що попри те, що саме це святкування дало привід для оновлення експозиційного простору, воно накладало на співробітників дореволюційного відділу певні зобов'язання, розпорошуючи їхні сили.

Вітрина з матеріалами катакомбної археологічної культури в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Так, «у зв'язку з підготовкою до 50-річчя Радянської влади» **Ратнер** та його співробітники надавали методичну допомогу в побудові нової експозиції відділу історії радянського періоду музею, на який було «кинуто» основні сили.

Це не має дивувати: за час роботи у музеї **Ратнер** став визнаним авторитетом в області музейної справи, знавцем методики та практики побудови музейних експозицій, тож саме його, як правило, залучали й до різноманітної роботи поза безпосередніми функціональними обов'язками.

Значна експозиційна робота провадилася ним у 1967 р. в Каховській філії Херсонського обласного краєзнавчого музею, де він разом з **Костюк** надавав методичну допомогу та брав активну участь у побудові нової експозиції в новому приміщенні. Йшлося, зокрема, про методичну та практичну допомогу в складанні тематично-експозиційних планів наступних розділів:

1. Дореволюційне минуле Каховського району.

2. Велика Жовтнева Соціалістична революція і встановлення Радянської влади на території краю в період громадянської війни та іноземної військової інтервенції (1917-1920 рр.).

3. Каховський район в період соціалістичного будівництва (1921-1941 рр.).

4. Каховський район в роки Великої Вітчизняної війни (1941-1945 рр.).

5. Каховський район в період завершення будівництва соціалізму та розгорнутого будівництва комуністичного суспільства.

Ратнер також надавав методичну допомогу та практично брав участь у складанні тематично-експозиційних планів експозиції Генічеського відділу музею (який згодом отримав статус окремого музейного закладу):

1. Природа Генічеського району.

2. Дореволюційне минуле Генічеського району.

3. Радянський період історії Генічеського району.

З цих робочих схематичних планів ми можемо побачити якими були українські провінційні музеї в другій половині ХХ ст. — в час справжнього музейного «буму», коли нові музеї виникали вже не лише в великих містах, а майже в кожному районному центрі і навіть великих селах. Неважко помітити, що відповідно до «духу часу» в оглядових експозиціях цих інституцій розповідь про експонати «дорадянської» історії є лиш коротким вступом до головної частини. Центральною темою краєзнавчих музеїв 1960-х рр. стає «боротьба за владу Рад» та події II Світової війни (в радянській термінології — «Великої Вітчизняної»).

Вітрина з матеріалами зрубної археологічної культури в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Такими були й Нижньосірогоський, Скадовський, Любимівський, Цюрупинський (Олешківський), Верхньорогачицький, Генічеський, Нововоронцовський та Каховський музеї.

До побудови експозицій кожного з них (та ряду інших) також доклав руку **Ратнер**. Він надавав музейним співробітникам методичну допомогу, допомагав писати тематично-експозиційні плани, виїздив до районів та практично допомагав будувати ці «народні музеї», як їх тоді називали. Але попри ці очевидні недоліки, саме прихід музеїв «в глибинку» спонукав багатьох мешканців Херсонщини до захоплення давньою історією свого краю та прищепив їм повагу до старожитностей і розуміння їхнього значення.

Тим часом, протягом 1978-1982 рр. Херсонський краєзнавчий музей здійснював переїзд до нового головного корпусу, наданого обласною владою, та облаштування там виставкових і експозиційних площ. В новій оглядовій експозиції музею «*під археологію*» виділили чотири зали, розбудову яких очолив **Ратнер**. Попри окремі новації, за методичну основу науковець узяв ілюстративну форму побудови експозиційного простору. Зали були збудовані з урахуванням хронологічної послідовності археологічних культур і поділялись на розділи, кожному з яких відповідав окремий зал:

1. *Первіснообщинний лад на території краю — восьмий зал оглядової експозиції музею.*

Вітрина з матеріалами «скіфо-грецької доби» в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

2. Скіфо-грецький період — дев'ятий зал оглядової експозиції.

3. Ольвія і давньогрецькі міста на теренах Південної України — десятий зал оглядової експозиції.

4. Доба Середньовіччя на території Херсонської області — одинадцятий зал оглядової експозиції.

Цей поділ відображав як наповнення археологічних фондів музею так і формально-ілюстративний підхід до музейної експозиції як до доповнення шкільних та вишівських курсів з історії.

В експозиції Херсонського обласного краєзнавчого музею на вул. Леніна (Соборній) Ратнер та Костюк створили інсталяцію «Грецька трієра в розрізі»

МУЗЕЇ

Якими були українські провінційні музеї в другій половині ХХ сторіччя — в час справжнього музейного «буму», коли нові музеї виникали вже не лише в великих містах, а майже в кожному районному центрі і навіть великих селах? Як виглядали їхні експозиції, як ці музеї прагнули представити себе в публічному просторі?

Найпростішим способом отримати відповіді на ці запитання є звернення до газет того часу. В умовах, коли саме газети були головним засобом масової інформації (особливо в провінції), музейні працівники та зацікавлені журналісти на їхніх сторінках розповідали про розбудову своїх закладів, про стиль проведення екскурсій, про формування експозицій. Сьогодні такі статті є одним з цінних джерел історичного музеєзнавства.

Неважко помітити, що відповідно до «духу часу» в таких оглядових газетних статтях розповідь про експонати «дорадянської» історії є лиш коротким

вступом до головної частини. Як уже зазначалося, центральною темою краєзнавчих музеїв 1960-х рр. стає «боротьба за владу Рад» та події II Світової війни (в радянській термінології — «Великої Вітчизняної»). Тому ми наводимо далі лише ті уривки оглядових статей про ці заклади, де йдеться про музей загалом та про його історичну експозицію.

Звичайно ж, до цієї вибірки потрапили не усі музеї Херсонської області 1960-х—1970-х рр. До прикладу, в 1968 р. тут працювало три народних музеї, затверджених колегією Міністерства культури УРСР, 13 звичайних народних музеїв, 30 музейних кімнат та 29 музейних куточків. Ну й ще 134 ленінські кімнати та 60 кімнат бойової чи трудової слави. Нагадуємо, що до розбудови значної частини з них доклався **Ізраїль Давидович Ратнер** та його колеги.

Але, оскільки експозиції й тематичне спрямування всіх численних музеїв області було типовим, ми обмежимося «візитом» до найбільш показових з них.

ХЕРСОН: В ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ

Віктор Кравцов, газета «Наддніпрянська правда»
від 6 жовтня 1956 р. (Херсон)

Херсонський обласний історичний музей відкрито. Значна кількість нових експонатів дала можливість укомплектувати повністю відділ історії з розділами: «Край у період первісно-общинного ладу і становлення класового суспільства», «Край у період феодалізму», «Край у період капіталізму».

У відділі історії радянського суспільства відкрилися нові теми: «XX з'їзд КПРС — важливіша подія в житті радянського народу, в історії міжнародного комуністичного і робітничого руху» і «Трудящі Херсонщини у боротьбі за практичне здійснення рішень XX З'їзду КПРС».

Таким чином, вперше в історії Херсонського музею його експозиції охоплюють всі періоди історії краю — з найдавніших часів до наших днів.

Відвідувачі з великим інтересом знайомляться з історією свого краю. Значно більше трудящих відвідують музей. За перші 15 днів з моменту відкриття в ньому побувало півтори тисячі чоловік — це набагато більше, ніж раніше.

Серед відвідувачів — екскурсії робітників суднобетонверфі, службовців облфінвідділу, учнів морехідних училищ, будівельної школи, технікуму культосвітньої роботи, шкіл міста.

Музей також відвідали екскурсії учнів з районів області — села Чорнобаївки Херсонського району, Голої Пристані, сіл Краснознам'янки та Прогноїв Голопристанського району. Цими днями тут побувала екскурсія учнів Олександрійської школи Снігурівського району Миколаївської області.

Збільшилася кількість індивідуальних відвідувачів. По вихідних днях трудящі міста зі своїми сім'ями приходять у музей для ознайомлення з історією рідного краю.

ХЕРСОН: НОВЕ В ІСТОРИЧНОМУ МУЗЕЇ

Август Вірлич, Ізраїль Ратнер, газета

«Наддніпрянська правда» від 27 вересня 1962 р.

(Херсон)

Після ремонту і переобладнання експозиції відкрився Херсонський обласний історичний музей. Він поповнений новими речовими, оригінальними документальними і фотодокументальними експонатами. Значно покращилося естетичне і технічне оформлення музейної експозиції.

Серед експонатів відділу дореволюційного минулого увагу відвідувачів привертають такі археологічні матеріали, як барельєф з зображенням скіфського царя Скілура і його сина Палака, знаряддя праці місцевого населення епохи міді і бронзи.

ХЕРСОНСЬКА ОБЛАСТЬ: НАРОДНІ МУЗЕЇ

Ізраїль Ратнер, газета «Наддніпрянська правда» від 20 лютого 1968 р. (Херсон)

На території нашої області на громадських засадах діє 21 музей. Серед них районні, колгоспні, сільські та музеї підприємств і учбових закладів.

Цими днями колегія Міністерства культури Української РСР розглянула питання про роботу музеїв і прийняла постанову про присвоєння найменування «Народний музей» музеям, створеним на громадських засадах. Це почесне найменування присвоюється тим колективам, які мають успіхи в експозиційній роботі, добре висвітлюють історію свого краю.

Вперше в Херсонській області найменування «Народний музей» присвоєно Бериславському районному історичному музею (громадський директор В. Катихін), Нововоронцовському краєзнавчому музею (громадський директор Р. Калюжний), меморіальному музею О. Д. Цюрупи в місті Цюрупинську (громадський директор К. Ковтун).

НИЖНІ СІРОГОЗИ: КРАЄЗНАВЧИЙ МУЗЕЙ

Михайло Куриленко, газета «Наддніпрянська правда» від 9 серпня 1960 р. (Херсон)

Торік восени в Нижніх Сірогозах було відкрито районний краєзнавчий музей. Це стало великою культурною подією в житті сірогозців. Хоч за своїм змістом і обсягом музей скромний культурно-освітній заклад, але він відбиває багаторічну історію району.

В організації його брала участь вся громадськість — вчителі, учні, працівники клубів, бібліотек, колгоспники, робітники і службовці...

Відвідувачам дуже подобається музей, який любовно оформлений і має хорошу базу для дальшого розширення і зростання. В нинішньому році його буде розширено ще на дві кімнати.

СКАДОВСЬК: ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧА КІМНАТА

Анатолій Коваленко, газета «Голос колгоспника»
від 8 грудня 1960 р. (Скадовськ)

За прикладом Каховського, Нижньосірогозького і Генічеського районів у нас в райцентрі організовується історико-краєзнавча кімната-музей. Мета цього важливого заходу полягатиме в тому, щоб за допомогою експонатів, документів, фотографій і т. д. показати історію Скадовського району, його визначні пам'ятки, життя трудящих до Великого Жовтня, теперішнє багатство району, боротьбу трудящих за комунізм.

Перші кроки вже зроблено. В організовану кімнату-музей, яка розташована в приміщенні районної дитячої бібліотеки, доставлені експонати, гербарії, фотографії, альбоми і т. д. Ось перед нами альбом «Історія Скадовська», який виготовили учні Скадовської середньої школи № 3. Великий інтерес являють собою фотографії дореволюційного Скадовська. На них види Скадовська 1900-1905 рр. З фотографій ми бачимо хлібний базар, порт, приморський

бульвар, базарну площу, ще молоду тополеву алею і т. д.

Фотоальбом «Наш любий Скадовськ» розповідає, як невпізнанно за роки радянської влади змінився Скадовськ. Фото відтворюють його культурні заклади, парки, сквери, пам'ятники і ін. Цей альбом кімнаті-музею подарували теж учні Скадовської середньої школи № 3.

В кімнаті-музеї є історія сіл Приморського (колишня Карга), Виноградове (колишні Чалбаси) та ін. Серед експонатів є нагрудна медаль волосного судді періоду 1861-1889 років, велика колекція розмінної монети. Тут можна знайти монети 1791 року і до наших днів. В кімнаті-музеї також гроші, які були при Катерині II, в роки громадянської війни.

Гурток юннатів Ново-Олексіївської середньої школи представив у музей заспиртованих риб, які є в Чорному морі, бездоганно підготували експонати тваринного світу району учні Скадовської середньої школи № 1. Тут чучела різних гризунів, їжака, качки, степового орла, гави, мартина, степової черепахи, кажана та ін. Юннати Ново-Миколаївської середньої школи приготували

експонати тутового шовкопряда, великий набір консервованих овочів, фруктів, винограду.

Недалеко від с. Шевченко під час копання Краснознам'янського зрошувального каналу були знайдені в ґрунті кам'яна сокира, ступка, які виготовлені дуже акуратно. Ці експонати будуть являти для відвідувачів особливий інтерес.

Учні Широчанської семирічної ніколи надіслали в музей череп людини, який знайдено при розкопці могили, що на південь від с. Широкого. Особливістю цього черепа є те, що лобова його частина дуже низька, товста потилична частина, а кістка щелепи велика. За свідченням спеціалістів цей череп належить людині, яка жила 5,5 тисячі років тому.

Цікавий своєю історією наш край. І щоб ми глибше її знали, райвідділ культури звертається до всіх громадян району з проханням взяти активну участь в поповненні експонатів кімнати-музею. Бажано мати в музеї старовинні речі, засоби праці, картини, фотографії, які відображають життя наших предків,

документи, фотографії періоду Великої Вітчизняної війни, документи, діаграми, плакати, які б розповідали про невпинний ріст економіки і культури трудящих району за роки радянської влади, в період розгорнутого будівництва комунізму.

ЛЮБИМІВКА: МУЗЕЙ В КОЛГОСПІ

Борис Хряпко, газета «Наддніпрянська правда» від
3 липня 1960 р. (Херсон)

*Чудовий у Любимівці клуб, не гірше міського.
Ліворуч вестибюлю вхід до сільської
бібліотеки. В клубі є кілька кімнат для
занять гуртків художньої самодіяльності,
робочі кабінети...*

— А музей наш бачили?

*— Музей?.. — з деякою радісною
розгубленістю запитали ми.*

*— Так, в нашому клубі днями відкрито
кімнату-музей.*

*... Тут два відділення: історичне та науково-
атеїстичне. Окремі експонати переносять
глядачів в глибину століть. Справа в тому,
що розкопки Любимівського городища дають
багато цікавих речей, якими користувались
ще скіфські поселенці, що жили тут в кінці
III століття до н. е. — на початку II
століття. Зібрано 86 експонатів — ліплені
гличики, кам'яні точила, горла амфор, камені
для метання з праці...*

В музеї завжди людно. Створений комсомольцями на чолі з завідуючим Любимівським клубом молодим комуністом Віктором Пишним, музей привернув увагу всіх жителів села. Багато колгоспників допомагають розширювати число експонатів свого музею, приносять сюди старовинні речі, гроші, зразки одяжі XIX століття і т. п.

ВЕРХНІЙ РОГАЧИК: ПЕРШІ ЕКСПОНАТИ МАЙБУТНЬОГО МУЗЕЮ

Анатолій Григор'єв, газета «Наддніпрянська правда» від 21 жовтня 1962 р. (Херсон)

Громадськість Верхньорогачицького району давно відчуває потребу в створенні районного музею. І от нещодавно тут створено районну раду по організації музею. До її складу увійшли місцеві ентузіасти-краєзнавці тт. Жованик, Шусть, Білявцев, Чхайло, Заруба та інші. Головою ради обрано викладача історії В. П. Зарубу. З перших же днів свого існування рада розгорнула активну діяльність. Результати не забарились: уже надійшли перші цінні експонати...

Учні Ушкальської середньої школи передали для музею цінні знахідки: зуб мамонта, знайдений на березі каховського моря, зуб мастодонта і інше. Учень 8 класу Сидорченко передав для музею дореволюційну медаль «За хоробрість» четвертого ступеня, яка належала одному з жителів району, номер «Одеських ведомостей» за травень 1918 року та інше.

ГЕНІЧЕСЬК: ПО ЗАЛАХ ГЕНІЧЕСЬКОГО МУЗЕЮ

Федір Радзієвський, газета «Наддніпрянська правда» від 14 березня 1962 р. (Херсон)

В залах порівняно молодого Генічеського музею виставлено понад 900 експонатів, причому більше 300 з них з'явилися останнім часом.

В цьому році в музеї створені нові відділи, розділи і теми. Заслуговує на увагу відділ історії дореволюційного минулого краю з п'ятьма темами. Відділ історії радянського суспільства поповнився такими розділами: край в період Великої Вітчизняної війни, промисловість в період розгорнутого будівництва комуністичного суспільства, сільське господарство, і охорона здоров'я, культура і побут краю в цей період тощо. Всього в музеї 9 залів. Вся експозиція складається з трьох відділів і 17 розділів...

Зібрала деякі експонати і передала музею Старокопанська школа (директор тов. Ляховченко) та Генічеська школа № 4.

Збагачення музею експонатами може відбуватися лише за умови активної

допомоги громадськості, комсомолу, шкіл, а також усього населення району.

На жаль, не йдуть назустріч музею керівники соляних промислів тт. Кудинов і Куплеваський, голова колгоспу імені ХХІ з'їзду КПРС тов. Мещеряков, які не спромоглися дати жодного експонату.

НОВОВОРОНЦОВКА: ВІДБЛИСК ПОЛУМ'ЯНИХ ЛІТ

Михайло Гімпель, газета «Наддніпрянська правда»
від 22 січня 1964 р. (Херсон)

*Є в Нововоронцовці невеличкий будинок.
Кожної неділі в обідню пору сюди йдуть
люди: поважно прямують старі, веселими
зграйками поспішає дітвора, йдуть молоді
трудівники.*

*Що приваблює їх сюди, в будинок на березі
Каховського моря? Прочитайте вивіску над
входом і ви все зрозумієте: «Історико-
краєзнавчий музей селища Нововоронцовки».*

*Кожного приваблює своє: одні хочуть
згадати свою молодість, інші прагнуть
побільше узнати про історію свого селища,
по експонатах і документах вивчити славні
діла своїх дідів і батьків.*

*Пройдемося й ми разом з відвідувачами по
кімнатах музею, перегорнемо сторінки
історії частини придніпровського краю.*

*Ось кам'яна сокира, уламки гончарного
посуду, наконечник стріли, знайдені на цій
території. Соха, старовинна свита,*

*рушниця, речі домашнього вжитку
нагадують про життя наших предків в
маєтках графа Воронцова...*

*В кінці вересня минулого року музей,
створений на громадських засадах, гостинно
відкрив свої двері. Тут уже побувало близько
1500 відвідувачів, книга записів вражень
заповнена десятками вдячних відгуків на
адресу тих, хто так любовно і вміло зібрав в
одне місце сторінки історії рідного краю.*

*І зараз рада музею продовжує пошуки:
надходять все нові й нові документи,
фотографії, експонати.*

*Не завалило б тільки, щоб райвиконком
виділив для музею просторіше приміщення,
потурбувався про його затишок.
Можливості для цього є.*

КАХОВКА: ПОПОВНИМО МУЗЕЙНІ РЕЛІКВІЇ

Віктор Лебедєв, газета «Зоря комунізму» від 23 липня 1966 р. (Каховка)

За час свого існування Каховський історичний музей з допомогою громадськості чимало зробив для того, щоб відобразити в документах і експонатах революційне минуле нашого міста і району, героїку легендарного плацдарму, боротьбу за встановлення і зміцнення радянської влади, трудові подвиги на фронті комуністичного будівництва. Музей завоював популярність не тільки серед каховчан. Його матеріали привертають увагу сотень екскурсантів, які приїжджають з різних кінців нашої країни. Тільки за минулий рік і 6 місяців нинішнього року музей відвідали понад 43 тисячі чоловік. Сюди приїжджали з Сімферополя, Херсона, Москви, Риги, Ленінграда, Сахаліна, Білорусії, Сибіру та інших міст, країв і областей... Хочеться висловити впевненість, що на честь 50-річчя Радянської влади наш музей зусиллями каховчан поповниться новими експонатами і документами.

**В будівлі Херсонського обласного
краєзнавчого музею на вул. Леніна (Соборній) Ратнер працював
протягом 1978-1982 рр.**

КОЛО

У 1950-1960-ті рр. посаду головного зберігача фондів Херсонського обласного історичного музею обіймав **Сергій Олексійович Щербаков**. Як і **Ратнер**, добрим другом якого він лишався протягом їхньої спільної музейної праці, **Щербаков** часто виступав героєм і автором краєзнавчих публікацій херсонської періодики. Розгорнемо ж шпальту газети «Ленінський прапор» від 22 січня 1961 р.:

Друзі, ви, звичайно, багато чули і знаєте про філателістів — тих, хто збирає марки, нумізматів — щасливих власників колекцій цій старовинних і сучасних грошей...

А чи знаєте ви, хто такі екслібрисисти?

Перш за все, що означає слово «екслібрис»? У перекладі з латинської мови це — «з книг». Інше значення слова — «книжковий знак власника».

Ці знаки — своєрідні малюнки з прізвищем людини, якій належить та чи інша книга, з'явилися дуже давно, кілька сторіч тому.

Сергій Щербаков працює з документами фондів Херсонського історичного музею. Фото 1950 року

Завідуючий фондами Херсонського історичного музею С. О. Щербаков — один з небагатьох у нашій країні екслібрисистів.

Його колекція нараховує близько двох тисяч знаків. Один екслібрис відноситься до XVII століття, майже тисяча — до кінця XVIII—XIX століть. Решта зроблена вже за радянського часу.

— Екслібриси виготовляються по-різному, — розповідає Сергій Олексійович, — з фотографій малюнків, ліногравюр, а також гравюр по дереву й міді. Вони друкуються на папері і наклеюються на внутрішній стороні палітурки книги.

По екслібрису нерідко можна дізнатися про заняття власника книжок, про те, яка література його найбільше цікавить. Ось один із знаків: на малюнку зображені пальми, море, вдалині корабель. А внизу — напис: «З книг Толі Гладкова». Отже, Толя — учень, захоплюється подорожами, пригодами.

І ще одна деталь: книга з екслібрисом не може загубитися, завжди легко знайти її власника. Крім того, вона не псується різного роду написами. Зараз екслібриси виготовляються в Москві, Ленінграді, Таллінні та деяких інших містах країни.

Екслібри з колекції Сергія Щербакова, опубліковані на шпальтах херсонських газет

В тому ж році про **Щербакова** та його захоплення вийшов й інший газетний допис: у «Наддніпрянській правді» від 16 вересня 1961 р.:

Серед різних колекцій — грошових, речових, картин — не часто зустрінеш колекцію екслібрисів — книжкових знаків. В Радянському Союзі вони є всього у близько 200 любителів, в тому числі у нашого земляка — старшого наукового співробітника Херсонського історичного музею Сергія Олексійовича Щербакова. В колекції Сергія Олексійовича любовно зібрано близько 2,5 тисячі екслібрисів.

Екслібрис в перекладі з латинської означає «з книг». Один з великих любителів екслібрисів білоруський художник Анатолій Тичина писав: «Екслібрис у нашому розумінні — це невелика художньо виконана етикетка з іменем книголюба, наклеєна на зворотному боці книжкової оправы. Це знак, який повідомляє кожному, хто користується книгою, прізвище володаря особистої бібліотеки. Малюнок екслібриса або образно говорить про професію книголюба, про коло його інтересів, або передає специфіку книжкового зібрання», тобто є наче обкладинкою всієї бібліотеки.

Книжкові знаки існують давно. Їх створювали відомі художники: француз Суше, німці Дюрер, Кранах та інші.

В Росії створенням екслібрисів займались такі художники, гравери, як І. Павлов, В. Фаворський, А. Остроумова-Лебедева. Ось перед нами найбільш старий з екслібрисів колекції С. О. Щербакова. Йому близько 200 років. Володар бібліотеки граф Любешітц любив дубові гаї і кипариси, і в рівній мірі гордився своїм фамільним гербом. Художник Берол все це й зобразив на екслібрисі. Зберігається в колекції і книжковий знак володаря великої особистої бібліотеки в Петербурзі А. Смірдіна, дім якого відвідував О. С. Пушкін, екслібрис поета Ф. І. Тютчева та багато інших.

Цікаво прослідкувати за створенням радянських екслібрисів. Одним з перших слід вважати книжковий знак бібліотеки клінічного військового госпіталю, створений в 1919 році. На сторінці відкритої книги — вислів В. І. Леніна: «Трудящі тягнуться до знання тому, що воно необхідне їм для перемоги». Вже тоді, в 1919 році, коли вся країна була охоплена полум'ям громадянської війни, радянські бібліографи турбувались про розповсюдження знань серед робітників і селян, які йшли на захист радянської влади. Багато екслібрисів присвячені вождю пролетаріату та організатору першої в світі соціалістичної держави Володимиру Іллічу Леніну. Один з них, що відноситься до 1924 року, належав книголюбу А. А. Данцігу.

Вітрина з матеріалами античних поселень Північного Причорномор'я в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

До числа цікавих можна віднести екслібриси талановитого радянського письменника Леоніда Леонова, славетного адмірала М. П. Лазарева, пропагандиста-антирелігійника Павла Бляхіна, директора Херсонського музею Інни Антонової та ін. Є і жартівливі екслібриси. На одному з них зображено двох поросят з написом: «Не уподібнюйся нам!!! Поверни книгу К. Л. Міхееву».

Володар рідкісної колекції Сергій Олексійович Шербаков говорить, що збирання і вивчення екслібрисів є дуже цікавим заняттям, якому він віддає своє дозвілля. Розповсюдження і пропаганда екслібрисів сприяє збереженню книг, запобігає їх псуванню різними написами, підвищує культуру володаря особистої бібліотеки.

Знайомства **Ратнера** не обмежувалися колегами по роботі. Він товаришував з багатьма херсонськими краєзнавцями, захопленими давньою історією південного регіону. До цього неформального гуртка належали, зокрема, **Володимир Андрійович Черніков** та **Євген Пилипович Мамаєнко**, який тоді викладав латину в медичному училищі. Відомий краєзнавець, він ще з початку 1920-х рр. співпрацював з археологами Херсонського музею, брав участь у польових археологічних дослідженнях та, навіть, допомагав в укладанні внутрішньомузейних каталогів археологічних матеріалів.

Євген Мамаєнко розповідає про свої колекції
кореспондентові *«Наддніпрянської правди»*. Фото 1957 року

У тогочасному Херсоні це була добре знана й шанована людина, його образ — ерудита і колекціонера, що щедро ділиться знаннями з допитливими земляками — залюбки змальовували й журналісти «Наддніпрянської правди» у дописі від 27 січня 1957 р.:

Кожного разу, коли Євген Пилипович Мамаєнко заходить до історичного музею співробітники вже знають — значить у нього є для них якась новина. Так було напередодні 50-річчя першої революції в Росії. Євген Пилипович приніс у дар музею сатиричні журнали, видані в 1905 році. На обкладинці одного з журналів «Пулемет» була надрукована відома карикатура на царський маніфест 17 жовтня, а на обкладинці журналу «Зритель» — карикатура на царську конституцію.

Для музею це була знахідка. Євгену Пилиповичу щиро подякували. Але він ввічливо зауважив:

— Яка тут може бути подяка? Це обов'язок кожного громадянина. Мені ж просто пощастило, що я знайшов у себе матеріали, які, можливо, потрібні музею.

У Євгена Пилиповича Мамаєнка, «друга музею», як його тут називають, завжди є щось цікаве, значне з минулого і сучасного нашої Батьківщини. Великий книголюб, він

*на початку цього сторіччя закінчив
Петербурзький університет і археологічний
інститут.*

*Ми забули сказати, що Євгену Пилиповичу
вже за сьомий десяток. Проте це не заважає
йому, як і в молодості, багато працювати в
медичному училищі, де він викладає
латинську мову, до пізнього вечора читати
латинські і грецькі книги, поглиблювати свої
знання з історії Вітчизни.*

Протягом усього свого життя **Мамаєнко** також збирав приватні колекції марок, монет, бон та археологічних знахідок. У його власності була й одна з найкращих у тогочасному Херсоні особистих бібліотек.

Все це багатство він зберігав у спадковому одноповерховому будинку з невеликим садочком в центрі міста (на цій ділянці згодом постав комплекс будівель херсонського ЦУМу).

За спогадами його гостей, **Мамаєнко** приймав відвідувачів, сидячи в оригінальному кріслі старовинної роботи, всі частини якого були вирізані з дерева і прикрашені вигадливим різьбленням. Спинку крісла увінчувала голобельна дуга з написом: «Тихіше їдеш — далі будеш», підлокітниками слугували дві «сокири», леза яких вп'ялися в пеньки, а позаду на сидінні «лежали» дві вирізьблені з дерева робітничі рукавиці. До цього додавалося вигадливе різьблення й орнаменти.

Знамените «крісло Мамаєнка» після його смерті потрапило до фондів Херсонського краєзнавчого музею

Якось Мамаєнко розповів краєзнавцеві **Володимиру Андрійовичу Бистрову**, що неподалік від Херсона в селі Висунці місцеві жителі часто знаходять срібні античні монети Істрії. Розповів він і про те, що сам туди їздив та придбав з десяток цих монет у школярів. На його переконання, це були залишки великого скарбу, розораного і розпорошеного плугами і боровами на значній площі.

Черніков та **Бистров** тричі їздили до Висунців на мотоциклі. Першого разу вони нічого ретельно не шукали, але намалювали план місцевості з характерними орієнтирами. **Мамаєнко** на цьому плані вказав ділянку, де, за його відомостями, найчастіше знаходили монети. Друга і третя поїздки його молодших друзів виявилися вдалими. На вказаному місці вже росла досить висока кукурудза, але *«рачки повзаючи між товстими стеблинами»* скарбошукачі вперто перебирали і перетирали грудочки землі, час від часу допомагаючи собі найпростішими інструментами.

Всього вони знайшли 27 монет, з яких кілька вибрав для своєї колекції **Мамаєнко** (в обмін на книги та інший друкований краєзнавчий матеріал), інші **Бистров** виміняв у Москві на книги та екслібриси, колекціонуванням яких захоплювався. Пізніше, з появою портативних металошукачів *«чорні археологи»* прискіпливо обстежили Висунці та їхні околиці і вибрали все, що там ще залишалось. *«Срібна лихоманка»* в околицях села на тому й закінчилася.

Вітрина з античними та «черняхівськими» археологічними матеріалами в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Черніков навідувався з **Мамаєнком** і на знаменитий Золотий Мис, що поблизу Широкої Балки Білозерського району. Організовували вони й спільні літні відпустки та численні тури вихідного дня на лоно природи в Раденськ і цюрупинські ліси або дніпровські плавні.

В 1964 р. **Мамаєнко** пішов з життя, але краєзнавчий гурток, неформальним центром якого він був, зберігся.

Продовжував цікавитися античним минулим Херсонщини **Бистров**, про що свідчить його газетний допис «Древня амфора» у газеті «Наддніпряньська правда» від 19 травня 1963 р.:

Вгору по правому березі Дніпра за два кілометри від заводу склотари землекопи відкопали амфору — стародавню посудину з подовженим гострим дном і вузьким довгим горлом. Вона мала дві ручки. В таких посудинах понад дві тисячі років тому люди тримали вино, олію, зерно. Амфорами завантажувались трюми торговельних кораблів, продовольчі склади. Тобто вони служили тарою.

На місце знахідки виїхав активіст Херсонського історичного музею і провів археологічну розвідку. Була знайдена яма, вирита в старовину і заповнена попелом. Ця яма була повністю розкопана і досліджена. Там залишилися речі, які не піддаються

вогню, або випадково збереглися. Це залишки посуду римського виробництва, залишки амфор і піфоса — величезного посуду для вина й зерна. З інших знахідок цікава пічна обмазка, риб'ячі кістки, серед яких є крупний хребет сома, кістки свиней, залишки дерева, що перетліло.

По знахідках можна судити, що відкрито поселення, яке існувало в першому віці до нашої ери — першому віці нашої ери. Воно було на дуже зручному місці на випадок нападу ворогів. З півдня — обрив берега Дніпра, з сходу й заходу — яри, які в давнину мали більш круті схили. Мабуть, це поселення мало торговельні зв'язки з античними містами, розташованими в Криму, а також з містами північного Причорномор'я.

Цікаво, що **Ратнер** присвятив одному зі своїх друзів розлогий газетний допис у «Наддніпрянській правді» від 17 січня 1965 р.:

«Ця книжка зараз маловідома. Видання залишилося незакінченим, і навряд чи доля його була благополучна».

Так писав народний артист СРСР, визначний знавець старовинної книги М. П. Смірнов-Сокольський про «Анекдоты или достопамятнейшие исторические деяния Оттоманского двора».

Вітрина з матеріалами пізньоскіфської (постскіфської) археологічної культури в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Книжка була видана в Петербурзі в 1787 році вчителем головного народного училища Павлом Острогорським. Не дивно, що твір був не повністю надрукований: смисл останніх сторінок, що вийшли з друку, полягав у тому, що «государь, удовлетворяя собственным страстям, не радеет о выгодах подданных». В умовах кріпосницької Росії така сентенція була дуже сміливою.

Екземпляр цієї унікальної книжки знаходиться у херсонського книголюба — електрика заводу імені Куйбишева Володимира Андрійовича Бистрова. Він зберігає у своїй колекції багато рідкісних книжкових видань.

Перед нами — книжка з таким автографом радянського письменника В. Г. Лідіна: «Ця книжка — рідкісна. За повість "Ятаган" вона була вилучена». Цей напис відноситься до книжки Н. Павлова «Три повісти», що була видана у 1835 році. У творі «Ятаган» автор описує тяжке життя народу, знуцання офіцерів над солдатами.

Ось книжка, якій понад 200 років: «Краткий российский летописец с родословием. Сочинение Михайла Ломоносова».

Ми бачимо перше видання цього твору великого російського вченого, яке було надруковане Академією наук у 1760 році.

Вітрина з матеріалами сарматської доби в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Володимир Андрійович показує видання творів письменника О. П. Сумарокова, які «собраны и изданы в удовольствии любителей российской учености Николаем Новиковым» у друкарні Московського університету в 1787 році, твір відомого російського письменника та історика М. М. Карамзіна «Мои безделки», виданий в 1794 році, книжка творів друга О. С. Пушкіна — поета П. А. Вяземського, надрукована в 1829 році.

У книголюба є рідкісний бібліографічний довідник В. С. Сопікова, який складається з п'яти частин, що вийшли з друку в 1813 — 1821 роках. Пожовклі сторінки книжок у шкіряних обкладинках «Опыт российской библиографии или полный словарь сочинений переводов, напечатанных на славянском и российском языках, от начала заведений типографий до 1813 года».

Колекціонер має дореволюційні видання праці Карла Маркса «Заробітна плата, ціна і прибуток», що вийшла в 1906 році, праці Фрідріха Енгельса «Становище робітничого класу в Англії», що опублікована в 1898 році. Програму РСДРП, видану 60 років тому, в буремному 1905 році. Бібліотека книголюба складається в основному з художньої літератури і багатьох довідників. Добір книжок свідчить про різнобічні інтереси колекціонера.

На початку 1970-х рр. **Черніков** та **Бистров** продовжували свої поїздки на лівий берег Дніпра, де мешкав інший їхній товариш, що поділяв інтерес до давньої історії Херсонщини. Це був селянин з Іванівки Голопристанського району, механізатор місцевого колгоспу, **Григорій Миколайович Щербина**. Начитавшись книг старих і сучасних археологів, він захопився вивченням минулої історії свого краю. Блукаючи пісками навколо рідного села, він збирав підйомний матеріал: скіфські наконечники стріл, уламки давньогрецького і місцевого посуду, монети різних епох і народів, що населяли цей край, турецькі та козацькі глиняні курильні трубки, перстні, браслети, сережки і намиста, якими прикрашали себе стародавні красуні, все, що відносилось до глибокої старовини.

Одного разу прямо у себе в городі він відкопав стародавнє поховання. Ретельно очистивши могилу від землі, **Щербина** описав знайдений скелет і всі предмети, що знаходилися в похованні. З цим описом і предметами (скелет він лишив на місці) археолог-аматор завітав до Херсонського обласного краєзнавчого музею, де й потрапив до **Ратнера**. Той уважно ознайомився з описом поховання і предметами, привезеними іванівським селянином, офіційно зафіксував факт дарунку та від свого імені подарував кілька книг з археології. Наостанок він попросив Щербину приїхати ще раз, щоб уточнити деякі подробиці знахідки.

Вітрина з археологічними матеріалами античної доби з Ольвії в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

У наступний приїзд **Щербини** до Херсона **Ратнер** познайомив його з **Бистровим**, і вони заприятелювали. Незабаром настав період відпусток **Чернікова** та **Бистрова** і вони вирушили в Іванівку в гості до свого нового товариша.

Ознайомившись з археологічною колекцією господаря, гості переночували, а вранці рушили до Ягорлицької затоки, до місця, зазначеного **Щербиною**. Там вони розбили намет і кілька днів досліджували по навколишні піски, збираючи підйомний археологічний матеріал. В той час ці піски зміцнювалися лісосмугами: важкими тракторними плугами в піску проорали глибокі борони для саджанців. Деревя вирости, а в вигорнутих плугом шарах піску, на поверхні, виявилось багато з того археологічного матеріалу що раніше залягав на глибині. Вечорами на велосипеді до дослідників-аматорів приїздив **Щербина**, привозив воду та хліб, розглядав їхні знахідки, уточнював місця пошуків. Наслідком цих зборів стали близько десяти бронзових наконечників від скіфських стріл, кілька погано збережених монет, багато фрагментів скляного посуду, кілька уламків бронзових предметів невідомого призначення, уламки посуду грубої виробки з примітивним орнаментом (епохи бронзи), чимало різної якості і виду скляних намистин античного часу. Античних намистин у **Бистрова** накопичилося на дві низки намиста, які потім зберігалися в його кабінеті.

Вітрина з матеріалами античних поселень Північного Причорномор'я в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

«Неабияк засмагли і схудлі, скучивши по міському асфальту» (як згадував **Черніков**), краєзнавці вирушили до Херсона. Перед посадкою в рейсовий автобус, вони взяли за правило заходити до **Щербини** щоб випити на дорогу склянку домашнього вина. **Бистров** зазвичай просив господаря ще раз показати йому свою приватну археологічну колекцію та з суворим виглядом відкладав убік кілька десятків предметів. Отетерілому **Щербині** він доводив, що ці речі порушують стрункий зміст всієї колекції. Але оскільки викидати їх на смітник негоже, то він ласкаво зробить послугу господареві і забере їх з собою. Після вина і невимушеної дружньої бесіди, **Щербина** зазвичай погоджувався, предмети загорталися в газетні аркуші і переходили у власність **Бистрова**.

Бистров згодом багато разів відвідував Іванівку, подарував **Щербині** чимало видань з археологічної тематики, а навзаєм отримував від того знайдені ним старожитності. Втім, через кілька років іванівський археолог-аматор загинув в нерівній боротьбі з «зеленим змієм».

Попри те, що «розвідки» херсонських краєзнавців балансували на межі «чорної археології» (а іноді й переходили цю межу), та частина археологічних матеріалів, яку вони подарували музеєві стала для його археологічних фондів вагомим поповненням. Наприклад, колекція лише античних знахідок **Щербини** та інших мешканців села Іванівки,

прийнята на зберігання до музею **Ратнером**, нараховувала 624 предмети, дає уяву про металообробне та склообробне виробництва, про побут населення античного часу.

Крім цього це були перші повоєнні знахідки з Ягорлицького античного поселення, відкритого в 1920-х роках тодішнім директором Херсонського історично-археологічного музею **Іриною Василівною Фабриціус** (1882-1966 рр.).

В будівлі Херсонського обласного
краєзнавчого музею Ратнер працював протягом 1978-1982 рр.

ПРОСВІТНИК

В 1970-ті рр. **Ізраїль Давидович Ратнер** долучився й до роботи Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Офіційно Херсонська обласна організація Товариства постала в 1966 р., але остаточні списки її складу Херсонський облвиконком затвердив уже в 1970 р. У Товаристві він був членом правління Херсонської обласної організації та очолював її секцію охорони пам'яток археології. Щоб зрозуміти яким був стан охорони пам'яток на Херсонщині в той час, дозволимо собі навести повний текст статті **Августа Ернестовича Вірлича** з газети «Наддніпрянська правда» від 26 січня 1966 р.:

— Іване Дмитровичу, цього не можна робити, — заперечував бульдозерист. — Треба мати спеціальний дозвіл на знесення кожного кургану.

— А я кажу тобі — знось! — наполягав агроном радгоспу «Придніпровський» Бериславського району Іван Дмитрович Вечерніков. — Дозвіл у мене є.

— Як знаєте, — знизав бульдозерист і натиснув на важелі.

Інсталяція «Грецька трієра в розрізі» є головною візитівкою археологічної частини збудованої під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядової експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Через деякий час дужий бульдозер залишив від чотирьохметрового кургана ріжки та ніжки. Але ось ніж машини зачепив якісь каміння. Механізатор припинив роботу і зацікавився знахідкою.

Під камінням було стародавнє поховання людини з конем. На черепі коня збереглися залишки металевого з позолотою оздоблення упряжі і три золотих кільця. Два з них згодом потрапили до Херсонського краєзнавчого музею. Решта ж речей для науки була втрачена.

На той час, коли руйнування кургана закінчувалося, до місця подій наблизився директор радгоспу. Побачивши таке нечуване ставлення не тільки до стародавніх могил, а й до державного геодезичного реперу, який також було пошкоджено, він схопився за голову і наказав бульдозеристу негайно...

Ні, не звернувся до музею та геофізичних закладів — наказав насипати курган знову! І бульдозерист добросовісно виконав наказ керівника — зібрав навколо бульдозером землю і нагорнув чотирьохметрову могилу.

На жаль, це не єдиний випадок, коли з наказу тов. Вечернікова руйнуються стародавні кургани — цінні пам'ятники культури.

У Івана Дмитровича є послідовники.

Вітрина з матеріалами середньовічної доби
Північного Причорномор'я в збудованій під
керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею
на вул. Леніна (Соборній)

Була спроба знищити курган і у керівників радгоспу села Тягинки. Добре, що припинили відповідні організації.

Дуже заважав величезний курган і директорів радгоспу «Приморський» Голопристанського району тов. Апостолову. І теж вчинив би він самоуправство, та наїхали товариші з музею, показали відповідну статтю Карного кодексу УРСР, і все стало на свої місця: було за рахунок радгоспу виділено техніку та робочу силу для наукового дослідження стародавніх пам'ятників культури.

Були навіть випадки, зокрема в радгоспі «Південний» Голопристанського району, коли посередині кургана рилася траншея для закладки силосу. Деякі кургани знесено повністю без попереднього археологічного дослідження.

Якось так повелося, що коли комусь спало на думку руйнувати сучасні кладовища, його б швидко закликали до порядку. Але коли директор радгоспу чи голова колгоспу наказують знести курган, який є не тільки стародавнім кладовищем, а ще й пам'ятником культури, який охороняється законом, це чомусь не вважається ненормальним, і деякі районні керівники дивляться на це крізь пальці. Ба, навіть намагаються захищати порушників,

незважаючи на те, що у самих лежать рішення Херсонського облвиконкому № 227 від 11 травня 1964 року про охорону пам'ятників культури. До речі, керівники Бериславського райвиконкому, одержавши це рішення, поклали його під сукно і навіть не довели до сільрад свого району. Так і лежить воно вже другий рік, а в селах району знищуються кургани, яким по 3-4 тисячоліття!

Зараз в зоні зрошення нашої області провадяться великі земляні і будівельні роботи. В ході їх будівельникам іноді доводиться зносити той чи інший курган. Але більшості керівників будівельних організацій властиве високе почуття відповідальності за збереження пам'ятників культури і кожного разу викликають спеціалістів для археологічних розкопок. З їх допомогою і на їх кошти протягом чотирьох років лише археологами Херсонського краєзнавчого музею розкопано і досліджено більше двадцяти курганів, де виявлені цінні історичні знахідки, і серед них — унікальні, що становлять інтерес для вітчизняної науки. Так зробили керівники РБУ № 3 обласного центру, яким для будівництва шляху в Чорнобаївці потрібна була земля. З допомогою цього ж РБУ археологи дослідили курган, а земля з насипу стала в пригоді шляховикам.

Вітрина з матеріалами XV-XVI сторіч в збудованій під керівництвом Ізраїля Ратнера оглядовій експозиції музею на вул. Леніна (Соборній)

Прикладів розумної співдружності археологів та будівельників можна навести багато.

В межах нашої області налічується 5 411 курганів. Кожен з них взято на облік і охорону Херсонським краєзнавчим музеєм. Тому всі, хто зацікавлений в знесенні того чи іншого кургана, повинні звертатися до обласного краєзнавчого музею за допомогою в дослідженні пам'ятників археології. І треба зробити так, щоб для науки не пропало жодного експоната, щоб не було зруйновано жодного поховання, які становлять велику наукову цінність.

В більш ранньому дописі, до бериславської газети «Маяк» від 25 листопада 1965 р., де **Вірлич** вперше оповів про методи земляних робіт «товариша» **Вечернікова**, він розповідає й про інший подібний випадок:

...Так трапилося і в селі Республіканець. Ніж бульдозера викрив поховання воїна з конем і собакою. Де-не-де збереглися рештки кінської зброї з металевими прикрасами. Залишки металевих з позолотою прикрас, які зустрічаються досить нечасто, втрачено назавжди. Втрачено також глиняний посуд. Збереглися лише три золоті кільця із зброї, з яких лише два потрапили до музеїв (одне десь загубила донька бульдозериста, не відаючи його наукової цінності).

ТОВАРИЩИ!

Во время строительных работ в земле часто встречаются предметы древности: каменные, костяные и металлические орудия труда, глиняная посуда, костные остатки и другие памятники древности, которые свидетельствуют о том, что на этих местах жили люди много столетий тому назад. Предметы древности представляют собой большое значение для исторической науки и являются национальным достоянием советского народа.

Занимаясь сбором и изучением этих памятников, Херсонский областной исторический музей обращается к Вам с просьбой **СОБИРАТЬ ВСЕ НАХОДКИ ДРЕВНИХ ПРЕДМЕТОВ**, отправлять их в музей или сообщать о них письменно, указав при этом место находки и условия, при которых они были обнаружены.

Адрес музея: гор. Херсон, пр. Ушакова, дом № 12.

*Херсонский областной
исторический музей.*

Один з просвітницьких плакатів Херсонського обласного історичного музею. Близько 1960 року

Де вже їй, п'ятирічній, знати наукову цінність стародавніх знахідок, коли дорослі — і серед них в першу чергу тов. Вечерніков — не тільки не знають цієї цінності, а й навмисне руйнують стародавні пам'ятники культури!

Відтак робота Херсонського осередку Товариства охорони пам'яток була далекою від спокійної адміністративно-громадської роботи: тисячі об'єктів історичної та культурної спадщини потребували енергійного захисту та дослідження.

Щодо ролі **Ратнера** в Товаристві, він працював над створенням системи паспортів на пам'ятки археології Херсонщини та склав паспорти на всі пам'ятки союзного та республіканського значення і на більшу частину пам'яток археології місцевого значення.

І наслідок цієї праці годі переоцінити: в 1986 році на державному обліку в Херсонській області було 4 989 пам'яток археології.

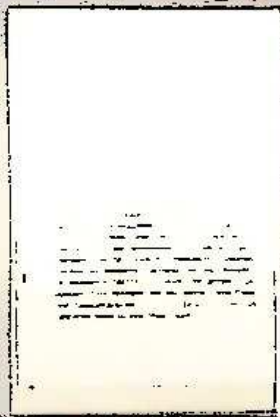
За довгий час роботи у музеї **Ратнер** став визнаним авторитетом в області музейної справи, знавцем методики та практики побудови музейних експозицій.

Але окрім суто археологічної та музейної роботи він завжди знаходив час для популяризації минулого серед пересічних херсонців.

Неважко побачити, що **Ратнер** мав літературний хист і смак до науково-популярних публікацій. Його статті регулярно публікували різноманітні науково-популярні видання та херсонська періодика. Долучився він і до підготовки *«Радянської енциклопедії історії України»*, *«Історії міст і сіл Української РСР»* та інших фундаментальних узагальнюючих видань.

Головним науковим спадком **Ратнера** в галузі вивчення археологічних об'єктів краю та систематизації матеріалів про їхнє наукове дослідження стали наукові та популярні видання *«Довідник з археології України. Херсонська область»* та *«Древности Херсонщины»*.

Але не варто забувати й про лаконічні та вичерпні газетні публікації науковця, на яких зросло кілька поколінь допитливих херсонських краєзнавців...

Кілька монументальних лапідарних пам'яток було, за рішенням Ратнера, розміщено в холі нової будівлі Херсонського краєзнавчого музею під час побудови експозиції

СЛОВО

Як ми зазначали, чимало просвітницьких текстів **Ізраїль Давидович Ратнер** свого часу писав до херсонських обласних і навіть районних газет. В цих дописах, до слова, він послуговувався виключно українською мовою. Добірка, яка й пропонується Вашій увазі — це ряд газетних статей **Ратнера**, розташованих у порядку історичних епох (тобто не за датою написання, а за датуванням періоду, про який йдеться в статті).

Ці матеріали мають насамперед історіографічну вартість — вони дозволяють зрозуміти як уявляли собі ті чи інші періоди історики Українського Півдня, як змушені були враховувати марксистсько-ленінські концепції при написанні своїх текстів, як, зрештою, уявляли собі минуле ще не маючи предметного матеріалу, який здобули пізніші археологічні експедиції.

Разом з тим ці статті не втратили і свого просвітницького значення. Написані **Ратнером** тексти змальовують яскраві образи історичного минулого, наводять цікаві історичні епізоди, які

зазвичай губляться в узагальнюючих або ж суто наукових працях.

Тож ці матеріали і сьогодні мають бути цікавими не лише історикові науки, але й пересічному мешканцеві Херсонського краю, що прагне дізнатися більше про минуле своєї землі.

ПАЛЕОНТОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ НА ХЕРСОНЩИНІ

Ізраїль Ратнер, газета «Наддніпрянська правда» від 31 березня 1968 р. (Херсон)

Палеонтологія — наука, що вивчає викопні організми. Одним з її розділів є палеозоологія, яка вивчає тваринний світ давно минулих часів. На території Херсонщини відомі неодноразові знахідки решток окремих викопних тварин (мамонтів та інших). Але зараз піде мова про результати планоїрної роботи палеонтологічних експедицій, що протягом кількох років велися Інститутом археології та Інститутом геології Академії наук УРСР під керівництвом відомого українського вченого І. Г. Підоплічка.

...У період, що тривав приблизно 10 мільйонів років (30—20 мільйонів років тому), на величезній території, яка простяглася від Угорщини до Аральського моря, знаходився басейн Сарматського моря. Він був майже замкнений та неглибокий. Північна межа Сарматського моря проходила по території сучасного півдня України. В той далекий період площа нинішньої північної частини Херсонщини являла собою сушу півострівного типу, простягнуту на північ і захід.

Вивчаючи скам'янілі кісткові рештки та їх відбитки у вапнякових відкладах, палеонтологи виявили в прибережній частині, біля сіл Золотої Балки, Каїр, Ново-Олександрівки, Тягинки залишки викопних тюленів. Велике скупчення кісткових решток, а також умови їх залягання дозволили вважати, що причиною одночасної загибелі даної групи тюленів були значні коливання берегової лінії Сарматського моря під впливом вітру. Внаслідок цього тварини були винесені на прибережну мілину. Біля Тягинки експедицією виявлено також рештки китоподібних тварин, крупного хижака й жирафів.

У вапнякових відкладах поблизу Берислава, Золотої Балки, Каховки, Тягинки під час експедиційних робіт знайдено рештки викопних безрогих носорогів-хілотеріїв та коней-гіпаріонів. Гіпаріони мали на кінцівках по три пальці. Частина дослідників вважає, що гіпаріони є предками сучасних коней. Велика кількість гіпаріонів, що характерна для цього часу, дала назву всій фауні, яка зветься гіпаріоновою фауною.

Винятково цікавою знахідкою було відкриття багатьох представників гіпаріонової фауни в Бериславі. Тут у мергелі та в щільному вапняку на площі розкопок, що становила близько 240 квадратних метрів, знаходилося майже 4500 кісткових

уламків та цілих кісток, які залягали в правильному анатомічному порядку (кінцівки, хребці, черепи з шийними хребцями та інші зчленування).

Кісткові залишки належали представникам різноманітних тварин в такій кількості: мастодонт — 11 особин, безрогий носоріг-хілотерій — 32, гіпаріон — 11, газель — 9, велетенська свиня — 12, жирафа-ахтіарія — 12 особин, а також антилопа-трагоцерус, жирафа-самотеріум, хижак з групи собак. Всього ж тільки на цій невеликій площі розкопок виявлено 90 особин викопних тварин. Цей яскравий комплекс травоядних тварин знайдений на краю висохлого солоноводного озера, що існувало в той далекий час.

На основі розкопок Бериславського комплексу знахідок та близьких до нього пунктів І. Г. Підоплічко реконструював групу тварин біля висохлого озера.

Причиною одночасної загибелі численних тварин біля солоноводного озера вважається посуха, внаслідок чого вони були позбавлені прісної води, а також їжі. Рештки кісток викопних хребетних тварин виявлені також і в інших пунктах. Наприклад, у районі річкової пристані Львове Бериславського району у вапнякових відкладах знайдені залишки гіпаріонів,

жирафи, безрогих носорогів та крупних хижаків.

Умови залягання кісток викопних тварин в цьому районі на Херсонщині свідчать про прибережний тип поховання, тобто про те, що тут проходила частина берега Сарматського моря.

Так було відкрито одну з сторінок, що розповіла про розвиток фауни нашого краю в далеку геологічну епоху.

ВІДЛУННЯ КАМ'ЯНОГО ВІКУ

Ізраїль Ратнер, газета «Ленінський прапор» від 20 червня 1970 р. (Херсон)

Узбережжя пониззя великого Дніпра було заселене з найдавніших часів. Ріка, багата на рибу, родючі землі, добрі випаси для худоби приваблювали сюди людей. В землі зберігаються пам'ятки матеріальної культури древніх мешканців нашого краю: залишки селищ, житлових, господарських і могильних споруд, знаряддя праці, предмети побуту й прикраси.

Археологічне вивчення Херсонщини почалося ще до революції. Але найбільшого розмаху воно набуло в наш час. Багаторічні експедиційні дослідження велися тут Інститутом археології Академії наук УРСР в період будівництва Каховського гідровузла, Краснознам'янського, Північно-Кримського, Нижньоінгулецького каналів та пов'язаних з ними зрошувальних систем.

Нині вони ведуться в районі Каховської зрошувальної системи. Чимало пам'яток розкопано також обласним краєзнавчим музеєм. Все це дає можливість відновити історію минулих тисячоліть півдня України.

Найдавніші сліди перебування людини на території Херсонщини відносяться до кінця древньо-кам'яного віку (пізнього палеоліту), тобто до часу, віддаленого від нас на 20-10 тисяч років. Тогочасна людина навчилася виготовляти з кременю тонкі, довгі і вузькі ножовидні пластинки, що використовувалися для наконечників мисливських знарядь, різців, скребків.

Пізньопалеолітичні селища віднайдені біля сіл Любимівка та Софіївка Каховського району. Там було зібрано багато оброблених знарядь, в тому числі мікропластинки, скребки, ножовидні пластинки, а також відщепи й уламки кременю.

Наступним етапом історичного розвитку нашого краю є середній кам'яний вік (мезоліт). В епоху мезоліту, тобто 10-8 тисяч років тому, людина навчилася полювати на птахів і диких тварин за допомогою лука і стріл, приручила собаку — першу домашню тварину.

Для знарядь цього часу характерні так звані мікроліти ("малі камені"), що мали геометричну форму трапецій, трикутників, сегментів. Найчастіше вони являли собою крем'яні складові частини великих знарядь, тобто були вкладишами в кістяну або дерев'яну оправу.

Пам'ятки епохи мезоліту виявлені поблизу сіл Каїри та Князе-Григорівка. Серед знахідок у Каїрах зустрічаються уламки крем'яних ножів і ножевидних пластин. Мікроліти мезолітичного часу зустрічаються також в лівобережних пісках (кучугурах) Голопристанського і Цюрупинського районів.

Епоха нового кам'яного віку (неоліту) це 6-4 тисячоліття до нашої ери. Якщо для палеоліту і мезоліту були характерні привласнюючі засоби ведення господарства (збиральництво, рибальство і полювання), то в новому кам'яному віці відбувається перехід до скотарства. В техніці обробки каменю з'являються шліфування і розпилювання. Людина виготовляє сокири й молоти, клини.

Залишки селищ часів неоліту зустрічаються в нашому краї на лівобережжі біля Раденська, Великих Копанів, Каїр, Ушкалки, на правобережжі — поблизу території колишнього села Леонтіївки Нововоронцовського району. В Каїрах знайдені крем'яні відщепи й орнаментований глиняний горщик. Поблизу Великої Кардашинки відкрита древня майстерня крем'яних виробів, що згодом відноситься до епохи неоліту.

Поховання небіжчиків в епоху неоліту здійснювалося в ґрунтових колективних могильниках. Віра в загробне життя викликала обряд посипання тіла червоною мінеральною фарбою — охрою, що символізувала кров. З часом фарба осідала на кістяк.

Такі могильники відкриті неподалік від сіл Республіканець Бериславського району та Каїри.

КАЛАНЧАЦЬКИЙ КУРГАН

Ізраїль Ратнер, Людмила Костюк, газета
«Наддніпряньська правда» від 4 червня 1963 р.
(Херсон)

Є на землі місця, де зустрічаються минуле і майбутнє. В шести кілометрах на схід від села Каланчак траса Північнокримського каналу, який принесе життєдайну воду спраглий землі, перетинає виснажене русло древньої ріки. У місці перетину знаходиться велика група стародавніх курганів, висота яких становить 1-5 метрів. Всі ці пам'ятники старовини розташовані на правому березі ріки Каланчак, ланцюгом з півночі на південь.

Наприкінці минулого року каланчацька група Північно-Кримської експедиції інституту археології Академії наук УРСР (в складі наукових співробітників Херсонського музею) провела дослідження одного з таких курганів, висотою 1,85 метра і діаметром 40 метрів. Під насипом кургана археологічними розкопками було відкрито 35 древніх поховань, які належали до різних історичних епох — від мідного до залізного віків.

Найдавніші поховання, виявлені в кургані, відносяться до ямного часу, тобто до кінця третього тисячоліття до нашої ери. За

тогочасною традицією поховального обряду небіжчиків ховали в могилах, які мали форму ями, а тому в археологічній науці цей час і одержав таку назву.

Поховань ямного часу було розкопано в кургані 8. За древнім звичаєм небіжчиків ховали головним чином в лежачому стані на спині (рідше — на боці) з підігнутими в колінах ногами. Тіло їх посипали природною червоною фарбою — охрою. За релігійними уявленнями людей того часу це мало очисну силу вогню, було символом крові, символом життя. Тому відкриті людські скелети були пофарбовані охрою, яка осіла на них після Природного зникнення м'яких покрівів тіла небіжчиків.

Серед поховань ямного часу були чоловічі, жіночі та дитячі кістяки. В одній могилі було знайдено кам'яний розтирач і гіпсову прикрасу — підвіску. А в парному похованні жінки разом з дитиною — три вовчих ікла, то були складовою частиною намиста. Бідність поховань ямного часу речовими знахідками не є випадковою. Вона свідчить про порівняно невелике нагромадження матеріальних ресурсів у населення степового Причорномор'я того часу.

Другою і найбільш численною групою відкритих в кургані пам'ятників є поховання катакомбного часу, який відноситься до

першої половини другого тисячоліття до нашої ери. За традицією того часу поховальні споруди являли собою головним чином катакомби, вириті як підбій в стіну могильної ями. Глибина дна поховальних камер різноманітна. Найбільш глибоким виявилось поховання, в якому дно камери було на 2,12 метра нижче рівня поверхні суглинного материка.

Різноманітним було оформлення входу в різні катакомби. Іноді це невеликий, поступово спадаючий хід, інколи округлий колодязь чи прямокутна яма. Майже завжди біля входу в камеру була одна сходинка. Грубо оброблена плита з вапнякового каменю прикривала вхід в одну з катакомб.

В кожній з катакомб було від одного до чотирьох кістяків. В цей час поховання небіжчиків здійснювалося здебільшого на боці з підігнутими колінами. Наявність таких нібито сплячих трупів свідчить про існування у племен того часу віри в загробне життя. Унікальним є поховання старої жінки в сидячому стані. Та це не пов'язано з традицією обряду. Деформовані кістки хребта свідчать про те, що жінка була хвора на радикуліт і в період хвороби їй було зручніше сидіти, ніж лежати. Так вона і була похована.

В катакомбних похованнях є більше знахідок знарядь праці і побуту. Характерними рисами посуду є ліплені горщики (один мав ручку). На деяких з них нанесено орнамент. Унікальною є знахідка горщика, прикрашеного вісьмома круглими шишкоподібними наліпами. В цьому ж похованні було знайдено мідне шило. В катакомбах поряд з людськими скелетами знайдені кам'яні розтирачі, точильний камінь, які свідчать про господарську діяльність древнього населення нашого краю. В одній з катакомб біля голови чоловічого скелету виявлена кам'яна булава з діориту. Ці кам'яні знаряддя старанно оброблені.

Місцеве населення нього періоду являло собою племена, які мали патріархально-родовий уклад життя. В основі господарської діяльності людей було скотарство. Землеробство мало допоміжний характер.

Найбільш пізнім пам'ятником, виявленим в кургані, є поховання дитини скіфа. Це поховання відноситься до четвертого віку до нашої ери. В той час на території лівобережжя сучасної Херсонщини перебували скіфи-кочівники.

Розкопки кургана біля села Каланчак мають велике значення для вивчення древньої історії степового півдня України.

ПРО ЩО РОЗПОВІДАЄ ГЕРОДОТ

Ізраїль Ратнер, газета «Ленінський прапор» від 10 червня 1968 р. (Херсон)

В середині V століття до нашої ери грецький історик Геродот відвідав Північне Причорномор'я. На сторінках книги, написаної ним, «батько історії» (так називають Геродота) розповідає про давні географічні назви на території сучасної Херсонщини і про легенди, які він чув від скіфів — місцевого населення того часу.

Від Геродота ми довідуємось про існування в районі сучасної пересихаючої річки Каланчак скіфського міста Каркіни. В той же час на лівобережжі Дніпра, від Ягорлицької затоки і на схід до Каланчака знаходилась Гілея (Полісся) — територія, вкрита густим сосновим лісом. Теперішня Тендрівська коса носила назву Ахілловий Біг, по імені старогрецького міфічного героя Ахілла. Як розповідає Геродот, з територією Гілеї зв'язана легенда про грецького міфічного героя Геракла.

... Геракл гнав коней через Скіфію, але не зумів зберегти їх, і вони зникли. Шукаючи їх, він прийшов у Гілею. Напівдівчина-напівзмія, яка жила в печері, сказала Гераклу, що коні знаходяться у неї, і вона їх поверне лише в

тому випадку, коли Геракл залишиться тут жити. Він погодився.

Минали роки. У подружжя народились сини: Агафірс, Гелон і Скіф. Геракл перед розлученням віддав свій пояс і лук дружині і пояснив їй, що той із синів, хто зуміє підперезатись по-батьківськи і натягти тетиву, стане володарем цієї землі. Це зумів зробити молодший син Скіф. Він і став родоначальником скіфських царів. Така старовинна легенда...

Дніпро в часи Геродота носив назву Борисфен, Південний Буг — Гіпаніс, а Чорне море — Понт Евксинський, що в перекладі з старогрецької мови значить «Море Гостинне». Ці водні шляхи мали велике значення для жвавих торговельних зв'язків між Скіфією і островами грецького архіпелагу.

СКІФСЬКІ КУРГАНИ

Ізраїль Ратнер, Людмила Костюк, газета
«Червоний промінь» від 17 січня 1957 р. (Нижні
Сірогози)

*В VII-III століттях до нашої ери в степах
Північного Причорномор'я жили
землеробські і кочові племена скіфів.*

*По території, куди входить також і
сучасний Нижньосірогозький район,
пересувалися скіфи-кочівники (скотарі). Вони
мали табуни коней та стада рогатої
худоби. Кінь був засобом пересування воїна, а
також джерелом м'ясної їжі; з кобилячого
молока виготовлявся сир. Кочівники
звичайно жили в кибитках — юртах,
поставлених на повозки. Тягловою силою
були бики. Чоловіки їхали верхи, а жінки і
діти — в кибитках.*

*Скіфському суспільству було властиве різке
соціальне розшарування. Його племінна
верхівка мала величезні багатства, худобу,
предмети розкоші. Вона мала рабів, які
повністю залежали від свого власника. Скіфи
вели торгівлю з грецькими містами
Причорномор'я.*

*Пам'ятками матеріальної культури скіфів
на території Нижньосірогозького району є*

кургани. Це земляні надмогильні споруди, під насипом яких поховані стародавні люди. За їх релігійними уявленнями людина продовжувала життя в потойбічному світі, а тому разом з померлим закопували знаряддя праці, зброю, посуд, прикраси, вбитих коней.

Розкопуючи кургани і вивчаючи знахідки, вчені-археологи відновлюють стародавню історію. Вони дізнаються про ступінь розвитку виробництва, соціальні відносини людей, їх культуру та побут. Все це дає нам можливість вивчати стародавню історію нашої країни.

Археологами розкопано ряд багатих, так званих «царських», курганів. Одним з них є курган Огуз, що відноситься до IV століття до нашої ери. Це величезний курган, який видно за кілька кілометрів від села Нижні Сірогози. Тут разом з людиною був похований її кінь. Під час розкопок знайдено багато речей кінського вбрання. Вони являють собою величезний інтерес з точки зору вивчення скіфського мистецтва. Серед численних речей цього вбрання — золоті прикраси сідла, золоті і срібні підвіски-лунниці, золоті, срібні та мідні бубонці, золоті шори з зображенням птахів, срібні налобники зі схематичним зображенням голови левиці та фігур оленя і левів. Тут знайдені срібні бляхи з головами різних

тварин, у тому числі з зображенням левиці, що приготувалася до стрибка.

Предметами зброї воїна є знайдені тут в уламках кинджал та бронзові наконечники бойових стріл. У похованні виявлені також предмети домашнього побуту людини: масивна залізна чашка, уламки бронзового котла для варки м'яса та ін.

Багато знайдено золотих прикрас: кільця, намистини, пронизі, бляшки. Із срібла виготовлені кільця, пронизі, відлита фігурка левиці. З кістки зроблені пронизі, виточений стрижень кільця та багато інших прикрас з тонкою різьбою. Із спеціальної пасти виготовлені різноманітні намистини.

Всі речі, знайдені в кургані Огуз, виставлені в Державному Ермітажі в Ленінграді.

Великий інтерес являє собою і Деев курган, розташований біля дороги між Нижніми і Верхніми Сірогозами. Він розкопаний у 90-х роках ХІХ століття. Під його насипом знаходилося кілька поховань. В одному з них збереглися сліди від труни та відбитки матерії, що покривала небіжчика.

В похованнях знайдено багато мідних наконечників бойових стріл та предметів побуту: бронзове дзеркало, срібне жолобчасте блюдо. Серед багатьох золотих, срібних та мідних прикрас — добре

виготовлена діадема, яка оздоблена орнаментом (лозою з квітами), намисто з фігурних бляшок, на яких зображені качки, та інші різноманітні нашивні бляшки.

Не менш цікавими є розкопки скіфського кургану біля села Першо-Покровка, де також відкрито поховання з конем та багатьма виробами із золота, срібла, міді й заліза. Багато з них прикрашені у так званому «звіриному стилі», тобто за допомогою зображень різних тварин або окремих частин їх тіла. Цей стиль прикрашання характерний для скіфського мистецтва.

Всі ці знахідки розповідають про виробництво, побут, звичаї та високу художню майстерність стародавніх жителів Причорномор'я.

ОЛЕШШЯ

Ізраїль Ратнер, газета «Ленінський прапор» від 15 вересня 1984 р. (Херсон)

У IX столітті на території Східної Європи склалася Давньоруська держава — Київська Русь. В часи Київської Русі на берегах Дніпра в межах нашого краю існували слов'янські поселення. Одним з них було місто Олешшя.

Це місто неодноразово згадувалося на сторінках руського Іпатіївського літопису протягом XI — XIII століть. Перша згадка про Олешшя зустрічається 900 років тому.

Місто було опорним пунктом Русі на Нижньому Подніпров'ї, одним з важливих центрів рибальського промислу в Північному Причорномор'ї та значним портом, що відкривав вихід у море і давав змогу Давньоруській державі контролювати основну комунікаційну магістраль.

Володіння Олешшям робило Київську Русь господарем пониззя Дніпра. Ця місцевість здавна цікавила Візантію, яка чинила опір заселенню узбережжя Нижнього Дніпра слов'янами. У зв'язку з ослабленням Візантійської імперії в XI столітті Київська Русь міцно закріпилась у цьому районі.

В Олеші зупинялись «гречники», тобто купці, які вели торгівлю з греками. Як торговий пункт це древньоруське місто зв'язувало «стольний Київ-град» з Візантією та Подністров'ям. Сухопутний шлях, що з'єднував Олешія з Сурожем (нині місто Судак у Криму), перетинав територію лівобережжя сучасної Херсонщини.

Олешія було відоме далеко за межами Київської Русі. Сицилійський географ арабського походження Абу-Абд-Аллах Мохаммед Ідрісі у 1154 році за вершив свою багаторічну працю над складанням карти та пояснювального тексту до неї.

У зв'язку з тим, що він користувався «дорожниками», тобто джерелами, які склали різні автори, одне й те ж місто Олешія мало у Ідрісі й інші назви: Олешія, Алеска, Молса. Від Ідрісі ми дізнаємося про існування шляху Олешія — Канів (Ідрісі називає це місто Кане).

Іпатіївський літопис розповідає про те, що «в літо 6668» (тобто у 1160 за сучасним літочисленням) Олешія було ненадовго захоплене берладниками (смердами, які бігли від феодалного гноблення в низини ріки Дунаю — до міста Берлад, що нині є молдовським містом Бірлад). Востаннє Олешія згадується в Іпатіївському літописі у 1224 році.

Значно пізніше, у 30-40 роках XIV століття на місці літописного Олешія була генуезька торгова факторія. В той час на деяких італійських картах Дніпро носив найменування «ріка Олешія».

ЗВІДКИ З'ЯВИЛИСЬ «КАМ'ЯНІ БАБИ»?

Ізраїль Ратнер, Людмила Костюк, газета
«Ленінський прапор» від 14 лютого 1970 р. (Херсон)

На основі об'єднання крупних східнослов'янських племен в IX столітті склалася ранньофеодальна древньоруська держава — Київська Русь. На берегах Нижнього Дніпра в період древньої Русі існував ряд старослов'янських поселень.

Найпівденнішим пунктом тієї пори знайденим археологами у пониззях Дніпра, є поселення IX — XI століть біля села Зміївки Бериславського району. Тут відкриті залишки напівземлянкових жител, печі господарського призначення, вироби з металу й керамічні вироби з орнаментальним оздобленням. Виявлені на зміївському поселенні уламки кам'яних жорен і велика кількість залишків кісток свійських тварин свідчать про те, що його жителі займалися землеробством і скотарством.

В часи розквіту древньоруської держави Дніпро набув особливо великого значення як зручний торговий шлях. Звідси, з гирла великої ріки, впливали на лодіях в Руське море (так називалося Чорне море) займаючись рибним промислом і торгівлею.

Цей шлях пов'язував Русь з Візантією та іншими країнами.

У X — на початку XIII століття в районі сучасного Херсона знаходилося давньоруське селище Олешія — опорний пункт Русі на Нижньому Дніпрі. Олешія неодноразово згадується в «Летописи по Ипатъевскому списку».

Південна частина торгового шляху з Середнього Подніпров'я рікою йшла до території сучасного Берислава, звідки вела переправа на острів Тавань, що знаходився між Дніпром і Конкою, й далі — до території сучасної Каховки. Звідси відкривався шлях на Кримський півострів. Часто Русі доводилося захищати його від нападів кочівників.

«Летопись по Ипатъевскому списку» повідомляла, що у 1170 році князь Мстислав Ізяславович організував військовий похід на кочівників, щоб «поискати отец своих и дед своих пути и своей чести», тобто для захисту старих слов'янських шляхів.

Кочівники, які перебували на території Херсонщини часи древньоруської держави залишили після себе скульптури, що зображують людей (чоловіків і жінок), так звані «кам'яні баби». Ці пам'ятники древнього мистецтва досить часто зустрічаються в нашому краї і дають уяву про одяг, предмети зброї, прикраси

середньовічних кочівників. Кам'яні баби знайдені біля Каховки, Горностаївки, Нововоронцовки, в Асканії-Новій, Тягинці та в багатьох інших пунктах.

Правобережжя Нижнього Дніпра з другої половини XIV до кінця XV століття перебувало під владою Великого князівства Литовського. В XV столітті торговий шлях і переправа біля Тавані відновили своє значення.

Дніпро став кордоном між Великим князівством Литовським та Кримським ханством, що перебувало у васальній залежності від Туреччини. Литовський князь Вітовт побудував біля Таванської переправи таможню — «Вітовтову митницю».

Про інтенсивність торгового руху через Тавань свідчив у середині XVI століття письменник Михайло Литвин. Він писав, що «нет пути более обычного, как древняя, давно проложенная и хорошо известная дорога, ведущая... на Таванский перевоз на Днепре, а оттуда степью в Киев: по этой дороге отправляют из Азии, Персии, Индии, Аравии и Сирии на север в Московию, Псков, Новгород... все восточные товары, как то: дорогие каменья, шелк, шелковые ткани, ладан, благовония, шафран, перец и другие пряности. По пути часто отправляются иноземные купцы: они составляют обозы,

состоящие из многочисленных нагруженных возов и навьюченных верблюдов».

Неодноразово татари нападали на мирні каравани. В 1480 році, наприклад, біля Тавані вони пограбували 120 московських, новгородських і тверських купців. Більше того: наприкінці XV століття Кримське ханство почало зводити на берегах низового Дніпра фортеці для організації набігів на українські землі. В 1491 році побудували фортецю на острові поблизу сучасної Тягинки. А в 1492-му — неподалік від території сучасної Каховки кримський хан Менглі Гірей звів фортецю Іслам-Кермен.

Незабаром виникли два татарських укріплення на Тавані і фортеця Кизи-Кермен на місці сучасного Берислава. Кизи-Кермен в перекладі — «дівоча фортеця» одержала свою назву у зв'язку з тим, що під час набігів на українські землі татари направляли сюди полонянок — українських дівчат, яких згодом везли на ринки рабів. Таким чином, шлях по Дніпру перетинався чотирма фортецями, які за легендою з'єднувались між собою залізними ланцюгами, а на вільне місце були націлені гармати. Таванська переправа стала одним з основних пунктів перекидання турецько-татарських загонів для грабіжницьких набігів на Україну. Наявність ворожих фортець викликала необхідність боротьби запорожців проти цієї небезпеки.

КАРТА ІНЖЕНЕРА БОПЛАНА

Ізраїль Ратнер, газета «Наддніпрянська правда» від 4 вересня 1963 р. (Херсон)

Одним з джерел для вивчення історії населених пунктів України є карта, прикладена до книги французького інженера Гійома Боплана «Опис України або областей королівства польського, розташованих між кордоном Московії й Трансильванії», виданої в Руані в 1650 році. Перебуваючи на території України в першій половині XVII століття, інженер Боплан склав цю карту на основі власних вимірів. Карта була «...на російський язык переложенная Дмитрием Бантыш-Каменским 1829 года». Вона експонується в Херсонському обласному краєзнавчому музеї.

Звернемо увагу на села, назви яких пояснює карта Боплана і одночасно простежимо матеріали, що відносяться до перших років існування цих пунктів, заснованих в ході заселення півдня України наприкінці XVIII століття.

На місці села Тягинки Білозерського району Боплан показує річку Тягинку. Вона й стала основою для найменування села, що виникло як маєток поміщика Енгельгардта — родича князя Потьомкіна. В 1795 році тут було 456

мешканців — селян, що переселилися з районів, територіально близьких до Польщі. Слово ж саме — тюркське. В перекладі «тегенек» означає терник, будяк.

Від Тягинки на схід ми бачимо на карті Боплана річку (балку) Бургунку. Від неї походить назва села Бургунки Бериславського району, чисельність жителів якого становила в 1795 році 122 чоловіки. Слово «бургу» в перекладі означає свердло, бурав. Малася на увазі гостра скеля.

Боплан наніс на свою карту на лівобережжі Дніпра Каїр, що означає пісок. Це місце стало пунктом, біля якого в 1786 році було засновано село Каїри, що було «казенным селением», бо земля тут належала не поміщикаві, а державі, казні. В 1796 році в селі було 372 мешканці, переважно українці, переселенці з Полтавської губернії.

Звідки ж взялися на цій території тюркські (турецькі і татарські) назви? На протязі тривалого часу і до кінця XVIII століття Крим і значна територія Херсонщини були під владою Кримського ханства. Саме тому й зустрічаються тут тюркські назви. Успішна боротьба запорізьких козаків з татарами загальновідома. Неодноразово вони робили сміливі походи проти ворога. Козацтво контролювало низини Дніпра, особливо в межах його правобережжя. А

тому карта інженера Боплана містить в собі багато назв українського походження. Наведемо приклади українських найменувань, вміщених на карті.

Село Золота Балка Великоолександрівського району розташоване біля річки (балки) Золота Долина, нанесеної на карту Боплана. Чисельність населення цього пункту в 1795 році становила 238 чоловік.

На місці села Осокорівка Великоолександрівського району карта Боплана показує річку (балку) Осокорівку з збудованим через неї мостом. На початку XVIII століття тут був один з пунктів перебування запорожців. А в 1795 році в селі проживало 152 чоловіки. Назва його пов'язана з характерною для цієї території рослинністю.

Біля річки (балки) Омелової, нанесеної на карту Боплана, розташовано село Мілове Бериславського району. Тут була одна з запорізьких січей. До нашого часу частково збереглося кладовище запорожців, яке відноситься до першої половини XVIII століття. За статистичними даними 1795 року цей населений пункт мав 188 жителів.

Річка (балка) Дрімайлівка, яку ми бачимо на карті Боплана, дала найменування населеному пункту Дрімайлівці Бериславського району.

На карті інженера Боплана показані не лише балки і річки, які дали назви населеним пунктам. В межах території лівобережжя сучасної Херсонщини ця карта показує кілька існуючих в той час лісних масивів. Один з них, як свідчить цей документ, розміщений на Тендрі.

Користуючись картою Гійома Боплана, ми бачимо територію України і в тому числі Херсонської області в тому вигляді, який вона мала понад 300 років тому.

ЗАПОРОЖЦІ НА ХЕРСОНЩИНІ

Ізраїль Ратнер, Людмила Костюк, газета
«Ленінський прапор» від 28 лютого 1970 р. (Херсон)

Після захоплення наприкінці XVII століття ворожих плацдармів в пониззі Дніпра там залишилися російські й українські гарнізони. Влітку 1667 року з турецької фортеці Очаків почалося перекидання військових загонів до Тавані. Але ворог після тривалої і невдалої облоги фортець відступив, не витримавши відсічі.

В першій половині XVIII століття між берегами Дніпра відкрився перевіз. Переправа біля колишньої фортеці Кизи-Кермен знаходилася на шляху Крюків-Перекоп, що нею чумаки возили сіль. Дорога в таврійському степу була небезпечною, тому що «проходу не було» від кримських татар. Внаслідок цього чумаки ходили великими обозами.

В ході російсько-турецької війни 1735-1739 років неподалік від гирла Дніпра на його правому березі (в районі сучасного херсонського елеватора) було споруджено російське укріплення Олександр-Шанц. Засноване в 1737 році, воно прикривало російські війська з моря на випадок нападу

турецького флоту. Укріплення стало попередником Херсона.

На Тавані під час війни знаходився Андріївський ретраншемент.

Російсько-турецька війна принесла перемоги російським військам. Було взято турецьку фортецю Кінбурн і за Белградським миром 1739 року кордони Росії просунулись на південь. Але північне узбережжя Чорного моря залишалось ще в руках Туреччини.

Запорожці стали піонерами освоєння і заселення території нижнього Дніпра. В основі їх господарчої діяльності було скотарство; розвивались землеробство, рибальство і полювання. Займались вони також соляним промислом, особливо на Прогнойських озерах. Ще в 1643 році Туреччина скаржилась російському царю на те, що запорожці самовільно видобувають сіль у Прогноях.

Багато пунктів Херсонщини є пам'ятними місцями, пов'язаними з перебуванням запорожців. Запорозькі перевози й переправи існували біля сучасних Голої Пристані («Голий перевіз»), Берислава («Таванський перевіз»), сіл Микільського («Перевізна»), Бургунки, Дрімайлівки, Тягинки та ін. В пониззях Дніпра і Інгульця знаходилися зимівники запорожців. У першій половині XVIII століття поблизу сучасного села

Мілового існувала запорізька Кам'янська Січ (до нашого часу збереглося кладовище запорожців), а на місці сучасних Олешок — Олешківська Січ.

В 1768 році на Правобережній Україні почалось народно-визвольне антифеодальне селянське повстання — Коліївщина, спрямоване проти польсько-шляхетського і національного гноблення.

До повстанців на заклик Максима Залізняка приєднувалися запорізькі гайдамаки. Рушили й козаки Прогнойської паланки з Кінбурнського півострова. Прогнойський полковник Федір Великий у зв'язку з цим 3 липня 1768 року написав рапорт кошовому отаману: «по той стороне от Прогноев рыбалки, оставя своих хозяев, идут на ту сторону Богу-реки, на Кислякову и Гордееву балки, где собираются немалые чаты» (чати — гайдамацькі загони).

Коліївщина сприяла значному посиленню класової боротьби запорізького козацтва. Про це яскраво свідчить повідомлення полковника Великого на адресу кошового отамана, датоване 1 вересня 1768 року. У ньому зазначено, що гайдамаки «гвалтом набежали на паланку с ножами и друччям», щент рознесли двері в'язниці, звільнили ув'язнених козаків, серед яких знаходився відомий гайдамака Микита Головатий.

Полковник писав, що гайдамаки «разов до пяти ночным временем, пришед против паланки и оседав в очерете, ружья зарядивши пулями, повз паланку пальбу через всю ночь провожают».

Він інформував, що заворушення сіроми викликають значну тривогу у заможних козаків, які володіють зимівниками, а також, що гайдамаки «козакам в Высшем Прогное состоящим тривоги подают».

З повідомлення видно, що Федір Великий наявними у нього силами не спроможний придушити рух, який розгорнувся в Прогнойській паланці, бо козаки «ослушными себя показали и показывают, от яких их злоумышленных и самовольных здесь послупков и предерзостей крайне спинить не могу».

Повстання запорізької сіроми проти гнобителів-багатіїв і старшини, як в Січі, так і на території Прогнойської паланки, були стихійними. Їх повсюдно придушили силою зброї.

В будівлі Херсонського краєзнавчого музею Ратнер працював протягом 1978-1982 рр.

ЗАВЕРШЕННЯ

Коли **Ізраїль Давидович Ратнер** лише переїхав до Херсона, з людей, знайомих з археологічною наукою, він зустрів тут тільки **Євгена Пилиповича Мамаєнка** — останнього свідка «старої школи» херсонської археології. Коли ж він виходив на заслужений відпочинок то мав усі підстави вважати себе одним з організаторів нової школи херсонської музейної археології і нового музею.

Він дослідив визначні археологічні пам'ятки Херсонського краю, збудував ряд сучасних музейних експозицій та виставок у власному музеї і допоміг створити десятки інших, товаришував з провідними науковцями і краєзнавцями свого часу, десятиріччями популяризував знання минулого з усім талантом автора і промовця.

У 1982 р. **Ратнер** залишає посаду завідувача відділу історії дореволюційного періоду Херсонського обласного краєзнавчого музею за станом здоров'я. Минуло рівно 40 років з того часу, як він офіційно працював у цьому закладі — за цей час змінилася назва музею, змінилася його адреса, змінилося його «наповнення».

Поступове і загалом неквапне поповнення археологічних фондів Херсонського обласного краєзнавчого музею змінилося їхнім стрімким наповненням археологічними експедиціями 1970-1980-х рр. Велика кількість предметів надходила насамперед від експедицій музейних співробітників. Але історія цих експедицій варта окремої розлогої праці.

Тим часом, **Ратнер** і після виходу на пенсію до кінця десятиріччя продовжував свою просвітницьку працю як член науково-методичної ради Херсонського обласного державного архіву та один з натхненників пам'яткоохоронного руху на Херсонщині. Умовна «доба Ратнера» для херсонського краєзнавства остаточно закінчилася в 1987 р., коли з роботи в музеї пішла і його дружина.

Трохи більш ніж за півдесятиліття їм судилося спочити протягом одного — 1993 — року.

23 жовтня 1993 р. серце **Ізраїля Давидовича Ратнера** назавжди спинилося.

Материал

Содержание материала

Трибуналы

Содержание
14

Идея

История города Николаев (основан 1789г.)

Визитка
Содержание

"При капиталистическом строе основ-
ной производственной отношением 16-
летей капиталистическая естественность
на средства производства при отсут-
ствии собственности на результаты
производства, — наемному рабочему, ко-
торый капиталист не может ни купить,
ни продать, ибо они свободны от лич-
ной зависимости, но которые мо-
жет купить средства производства и, идя,
не встретит с собой, вынужденной по-
давать свои продукты ему капиталисту,
и нести на них все свои эксплуатационные"

2

Спаши / "История ВКП(б). Крайняя
измерение" стр 120

~~Капиталистическая эксплуатация на
Украине~~

~~Визитка "Капиталистическая эксплуатация на
Украине" — это не только и не столько
дело о том, как угнетали украинский народ
капиталистическая эксплуатация, сколько
дело о том, как угнетали украинский народ~~

Петр I (1682-1725)

Петр I
"Петр Великий с самого начала решил
все сделать сам лично". "Рос-
сия нужна воля". Эти слова... являются
девизом всей его жизни. Захватил
Азовское море было целью его первой
войны с Турцией... захватил Бугское
море — целью его второй войны с

История
Визитка
Содержание
История
Визитка
Содержание

У книзі використано матеріали, зібрані **Володимиром Андрійовичем Черніковим** (1939-2012), **Мариною Йосипівною Абікуловою** (1946-2018) та **Євгеном Володимировичем Вдовиченком**, що раніше були ними частково опубліковані.

Автор складає щиру подяку **Наталії Олександрівні Кухар-Онишко** за дозвіл використати написані Ратнером власноруч сторінки тематично-експозиційного плану Миколаївського музею (кінець 1940-х років, оригінали зберігаються в фондах **Миколаївського обласного краєзнавчого музею "Старофлотські казарми"**). Стилізація цих аркушів використана в дизайні обкладинки та на сторінках 3 та 179.

В ілюстраціях використано світлини, опубліковані у відкритому доступі на інтернет-сторінках hokm.ks.ua, facebook.com/hokmksua, instagram.com/kherson_museum, instagram.com/oldkherson, facebook.com/groups/oldkherson та авторські фото. Посилання на першоджерела газетних статей та ілюстрацій, що широко використовуються в книзі, розміщено безпосередньо в тексті видання.

Видання присвячене 100-річчю від дня народження Ізраїля Давидовича Ратнера – південноукраїнського археолога та музейника, одного з чільних представників херсонського наукового краєзнавства 1960-х – 1980-х років.

На тлі життєвого шляху Ратнера в книзі змальовується розвиток повоєнного херсонського археологічного музейництва. Детально висвітлено роботу археологічного напрямку Херсонського обласного історичного (згодом – краєзнавчого) музею під керівництвом Ратнера, змальовано коло комунікацій херсонських краєзнавців, центром якого він був.

Значна увага звернена на експозиційну діяльність відділу історії дореволюційного періоду Херсонського краєзнавчого музею, який Ратнер очолював протягом майже чотирьох десятиліть.

У виданні опубліковано унікальні світлини музейних експозицій 1960-х та 1980-х років, наводяться газетні публікації краєзнавчої та музейницької тематики, що були написані Ратнером та його колегами.

Индата

~~Угроза ~~идеологическая~~ и политическая революционная~~
~~из ~~идеологическая~~ революционная~~ "Ресно-японская война"
на георгия революция... Рабочие стра-
дали не только от капиталистической экон-
омики, от капиталистического строя, но и от бес-
правия... Кароли, наемные царские
Россия, слонам погубившим их...
Своим содействием и русским наем-
щиков и капиталистов. ~~Экономическая~~
~~идеология 1900-1903 г. ~~идеология~~~~

Ирина
Труфан
Роза

"История ВРМ"
"Царский
курс" стр. 54.

~~Продвижение ~~идеологии~~~~

(Статьи)

Хронология
фр-во

"9-е июля"
Дом Сафренева, в котором наемные
не 1905 г. содействием ~~идеологии~~ члена
Киндасовой ~~идеологической~~ организации.

Таблица

~~Хронология ~~идеологической~~ революции~~
~~идеологии~~ ~~идеологии~~ ~~идеологии~~

Сентябрь 1904 г. - раскол ~~идеологии~~ на ~~идеологию~~ и ~~идеологию~~

16/II = Арект 4/рабочего на ~~идеологии~~ (Со-
ветский) ~~идеологии~~, ~~идеологии~~ про-
тив "идеологии ~~идеологии~~" в ~~идеологии~~-
Дурне.

7-15/III = Забастовка на ~~идеологии~~ ~~идеологии~~
Заводе.

Ночь 7-8/III = Арект ~~идеологии~~ ~~идеологии~~
Заводов.

1/IV = Массовые ~~идеологии~~ в ~~идеологии~~
города.

27/IV = Арект на ~~идеологии~~ ~~идеологии~~
Заводе. ~~идеологии~~ ~~идеологии~~ ~~идеологии~~
Заводе до 18/III.

11/VI = Начало ~~идеологии~~ ~~идеологии~~ ~~идеологии~~
Заводе. ~~идеологии~~ ~~идеологии~~